

Η ΘΕΩΣΙΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ*
ΥΠΟ ΤΟ ΦΩΣ
ΤΩΝ ΕΣΧΑΤΟΛΟΓΙΚΩΝ ΑΝΤΙΛΗΨΕΩΝ
ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ

Υ Π Ο
ΓΕΩΡΓΙΟΥ Π. ΠΑΤΡΩΝΟΥ, Δρ. Θ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

ΠΝΕΥΜΑΤΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΚΗ
ΚΑΤΑΝΟΗΣΙΣ ΤΗΣ ΘΕΩΣΕΩΣ

1. Ἡ βιβλική καὶ ἡ πατερικὴ πνευματολογία τῆς θεώσεως.

Διερευνῶντες τὰ βιβλικὰ στοιχεῖα τῆς χριστολογικῆς κατανοήσεως τῆς θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἐν ἀρχῇ τοῦ προηγουμένου κεφαλαίου, εἶδομεν, ὅτι ἡ ἀνάστασις τοῦ Χριστοῦ ἀφ' ἑνὸς καὶ ἡ δευτέρα Αὐτοῦ ἐνδοξος παρουσία, μετὰ τῆς γενικῆς ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν ἀφ' ἐτέρου, διαγράφουν τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀποφασιστικοῦ χριστολογικοῦ γεγονότος, διὰ τὴν ἱστορικὴν καὶ ἐσχατολογικὴν πραγμάτωσιν τῆς τελειώσεως καὶ θεώσεως τοῦ σύμπαντος κόσμου. Ἐὰν ὅμως ἡ χριστολογικὴ προϋπόθεσις, μὲ τὸ ἀναμενόμενον ἐν τῷ ἐσχατολογικῷ μέλλοντι γεγονὸς τῆς Παρουσίας, ἔχει τοιαύτην βαρύτητα καὶ σπουδαιότητα εἰς τὸ θέμα τῆς θεώσεως, τότε ἀντιλαμβάνεται τις ὅποιαν σημασίαν δύναται νὰ ἔχῃ εἰς τὸ αὐτὸ θέμα ἡ παροῦσα καὶ πραγματικὴ παρουσία τοῦ Ἀγίου Πνεύματος ἐν τῇ ζωῇ τῶν πιστῶν καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ.

Ὁ Ἀπ. Παῦλος θεωρεῖ τὴν παρουσίαν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος, ὡς ἐγγύησιν τῆς προσδοκωμένης ἐσχατολογικῆς πραγματικότητος τῆς τελειώσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου. Ἐρμηνεύει τὸ Πνεῦμα ὡς «ἀπαρχὴν» τῆς ἀναμενόμενης «ἀπολυτρώσεως» ὅχι μόνον τοῦ πνεύματος τοῦ ἀνθρώπου ἀλλὰ καὶ «τοῦ σώματος ἡμῶν» (Ρωμ. 8,23). Καὶ τοῦτο δεικνύει τὴν ἀποκορύφωσιν τῆς τελειώσεως καὶ θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ Πνεῦμα μᾶς διαβεβαίει περὶ τοῦ «ἄρραβῶνος» τοῦ ἐσχατολογικοῦ γάμου καὶ περὶ τῆς «κατασκευῆς» τῆς ἐσχατολογικῆς «ἀχειροποιήτου», «αἰωνίου» καὶ «ἐν οὐρα-

* Συνέχεια ἐκ τῆς σελ. 514 τοῦ προηγουμένου τεύχους.

νοῖς» ὑπαρχούσης «οἰκίας», ὅπου ἀναμένεται νὰ εἰσέλθουν οἱ πιστοὶ ἐν τῷ μέλλοντι χρόνῳ, οἱ πιστοὶ ἐκεῖνοι δηλ. οἱ ὅποιοι ἀπεδέχθησαν ἐν τῷ παρόντι «τὸν ἄρραβῶνα τοῦ Πνεύματος» καὶ συνεκατένευσαν διὰ τὴν «κατάλυσιν» τῆς ἱστορικῆς καὶ «ἐπιγείου» των κατοικίας (Β' Κορ. 5,1-5). Ἡ παύλειος αὕτη ἀντίληψις ἐπιβοηθεῖ εἰς τὴν σαφεστέραν κατανόησιν τῆς θέσεως, ὅτι ὁ ἐν τῷ παρόντι «ἄρραβῶν τοῦ Πνεύματος» συγκεκριμενοποιεῖ τὸ ἱστορικὸν «ναι» καὶ τὸ ἐσχατολογικὸν «ἄμην» τῆς λυτρώσεως καὶ τῆς δόξης τοῦ ἀνθρώπου (Β' Κορ. 1,20-22) καὶ ὅτι τὰ δύο ταῦτα διαγράφουν κατ' οὐσίαν τὴν «ἀρχὴν» καὶ τὸ «τέλος» τῆς θεώσεως.

Οὕτω, βλέπομεν, ὅτι ἡ Πνευματολογία κατέχει κεντρικὴν θέσιν εἰς τὴν ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσαν χριστολογικὴν κατανόησιν τῆς θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὅτι τὸ Πνεῦμα, κατὰ τρόπον οὐσιαστικόν, πληροῖ τὸν σωτηριολογικὸν τοῦ παρόντος «χρόνον», μεταξὺ τῆς πρώτης καὶ τῆς δευτέρας ἐλεύσεως τοῦ Χριστοῦ. Ταῦτα σημαίνουν, ὅτι τὸ Πνεῦμα δὲν εἶναι μία ἀπλὴ ἐσχατολογικὴ προσδοκία περὶ τῆς ὁλοκληρώσεως τῆς σωτηρίας, ἀλλ' ἱστορικὴ δύναμις καὶ ἐξουσία διὰ τὴν πραγμάτωσιν τῆς τελειώσεως καὶ θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ ἐνδιαμέσῳ ταύτῃ περιόδῳ. Διὰ τοῦτο ὁ Ἀπόστ. Παῦλος θεωρεῖ, ὅτι ἡ «ἀπόφασις» διὰ τὴν τελείωσιν τοῦ ἀνθρώπου ἤδη ἔχει ληφθῆ προαιωνίως καὶ ἐσχατολογικῶς καὶ ὅτι ἡ νέα ἐν Πνεύματι ζωὴ τῶν πιστῶν εἶναι ἐκδήλωσις τῆς νέας ἐσχατολογικῆς κτίσεως ἐν τῷ παρόντι¹.

Ὡς ἐκ τούτου ἡ πνευματολογικὴ διάστασις τῆς θεώσεως ἐπισημαίνει ἐκ παραλλήλου καὶ τὴν ἱστορικὴν παρουσίαν τοῦ Ἀγίου Πνεύματος ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Τὸ Πνεῦμα ὑπὸ τῆς Ὁρθοδόξου Πνευματολογίας θεωρεῖται ὡς ὁ συν-μεταμορφωτὴς καὶ συν-θεοποιὸς τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ τοῦ κόσμου, μετὰ τοῦ Χριστοῦ, τοῦ κοσμικοῦ Παντοκράτορος, ὁ ὅποιος εἶναι συγχρόνως *par excellence* καὶ Πνευματοφόρος². Ὁ Χριστὸς ἐγκαινιάζει διὰ τῆς ἐλεύσεώς Του τὸν νέον αἰῶνα. Αὐτὸς ὁ νέος αἰὼν εἶναι ἡ ἱστορικὴ ἐποχὴ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος, εἶναι ὁ χρόνος πραγματούσεως τῆς θεώσεως. Οὕτω τὸ Πνεῦμα συνιστᾷ τὴν οὐσίαν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ σωτηριολογικοῦ αὐτῆς ἔργου, τὸ ὅποιον ἐκφράζεται περισσότερον συγκεκριμένως καὶ οὐσιωδῶς εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου. Γνώρισμα τοῦ νέου τούτου αἰῶνος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου γεννᾶται ἐκ νέου ὁ ἄνθρωπος, διὰ τῆς πίστεως εἰς τὸν Θεὸν καὶ εἰς «ὃν ἀπέστειλεν Ἰησοῦν Χριστόν», εἶναι ἡ οὐσιαστικὴ καὶ

1. Πρβλ. E. SCHWEIZER, «Πνεῦμα», ἄρθρον ἐν Th. D.N.T., τόμ. VI, σελ. 416.

2. Βλ. σχετικῶς P. B. BILANIUK, *The Mystery of Theosis*, σελ. 339. Καὶ περὶ τῆς Ὁρθοδόξου Πνευματολογίας βλ. S. BOULGAKOF, *Le Paraclet*, Paris 1944· P. A. FLORENSKY, *The Holy Spirit*, ἐν *Ultimate Questions*, Ἐκδόσεις ὑπὸ A. Schmemann, N. York 1965, σελ. 137-173· T. HOPKO, *Holy Spirit in Orthodox Theology and Life*, ἐν *Commonwealth*, 89 (1968), σελ. 186-192· P. EVDOKIMOFF, *L'Esprit Saint dans la tradition Orthodoxe*, Paris 1970.

ἐνεργὸς παρουσία τοῦ Πνεύματος³. Διὰ τοῦ Πνεύματος τούτου, ἐπίσης, ἡ ἐσχατολογικὴ ὥρα, ἡ ὁποία ἀνεμένετο νὰ ἔλθῃ, εἶναι παρούσα «καὶ νῦν ἔστι» (Ἰωάν. 4,23) καὶ κατ' αὐτὴν οἱ ἄνθρωποι «ἀκούουσιν τῆς φωνῆς τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ οἱ ἀκούσαντες ζήσουσιν» (Ἰωάν. 5,25). Εἶναι ἡ «ὥρα» εἰσόδου τῶν ἀναγεννηθέντων διὰ τοῦ Πνεύματος ἀνθρώπων εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ (Ἰωάν. 3,5). Ἡ «ὥρα» τῆς θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου ἐν ἱστορικῇ ἀλλὰ καὶ ἐσχατολογικῇ ἐννοίᾳ.

Τὴν βιβλικὴν ταύτην ἀντίληψιν ἀκολουθοῦν πιστῶς καὶ οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας. Κατ' αὐτούς, τὸ ἤδη ἀντικειμενικῶς καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐπιτελεσθὲν ἔργον τῆς θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ συνεχίζει καὶ τελειοῖ παρ' ἐκάστῳ τῶν πιστευόντων τὸ «Ἅγιον Πνεῦμα, καθ' ὅσον τὸ ἔργον τοῦ τρίτου προσώπου τῆς τριαδικῆς θεότητος εἶναι τελειωτικὸν τῆς δημιουργίας καὶ ἁγιαστικὸν τοῦ ἀνθρώπου, ὅπερ σημαίνει ἔργον θεοποιητικὸν ἐν τῷ παρόντι⁴. Οὕτω, κατὰ τὸν Μ. Ἀθανάσιον, ἐν Ἀγίῳ Πνεύματι «ὁ Λόγος τὴν κτίσιν δοξάζει, θεοποιῶν δὲ καὶ υἱοποιῶν προσάγει (αὐτὴν) τῷ Πατρί⁵. Ἐν Ἀγίῳ Πνεύματι «θεοποιεῖται ἡ κτίσις» καὶ ὁδοποιεῖται ὁ ἐσχατολογικὸς αὐτῆς σκοπός, πρὸς ἀνακεφαλαίωσιν καὶ ἀποκατάστασιν τῆς κτίσεως μετὰ τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ Πατρί⁶. Κατὰ δὲ τὸν Γρηγόριον τὸν Ναζιανζηνόν, τὸ «Ἅγιον Πνεῦμα, ὡς αὐτοφῶς» καὶ «ζωὴ» ἐν τῷ κόσμῳ, εἶναι τὸ «θεοποιῶν» καὶ «τελειῶν» τὴν δημιουργίαν πρόσωπον τῆς Τριάδος⁷. Ὁμοίως καὶ κατὰ τὸν Μ. Βασίλειον, τὸ «θεὸν γενέσθαι» τὸν ἄνθρωπον⁸ καὶ τὸ «τελειοῦσθαι» τὴν δημιουργίαν⁹, ἢ κατὰ τὸν Δίδυμον τὸν Τυφλόν, τὸ «γενέσθαι θεοῦς» τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὸ «θεοποιεῖν» τὸν ἄνθρωπον ἐν τῇ παρουσίᾳ ζωῆ¹⁰, εἶναι κατ' οὐσίαν ἔργον τοῦ Ἀγίου Πνεύματος.

Διὰ τοῦ Πνεύματος, λοιπόν, πραγματοποιεῖται ἡ ἱστορικὴ καὶ ἡ ἐσχατολογικὴ θέωσις τοῦ ἀνθρώπου. Καθὼς ὁ ἐν τῷ παρόντι «ἁγιασμὸς» τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ «τελείωσις» τῆς δημιουργίας πραγματοποιοῦνται διὰ τοῦ Πνεύματος¹¹, ὁμοίως καὶ ἐν τῷ μέλλοντι «διὰ Πνεύματος ἁγίου ἢ εἰς παράδεισον ἀποκατάστασις· ἢ εἰς βασιλείαν οὐρανῶν ἄνοδος· ἢ εἰς υἱοθεσίαν ἐπάν-

3. Βλ. Β. Π. ΣΤΟΓΙΑΝΝΟΥ, Ἡ περὶ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος διδασκαλία, σελ. 11 καὶ 13.

4. Α. ΘΕΟΔΩΡΟΥ, Ἡ περὶ θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλία, σελ. 125-127.

5. Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Ἐπιστολαὶ πρὸς Σεραπίωνα, 1,25 (PG. 26, 589B).

6. Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Αὐτόθι (PG. 26, 560C).

7. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΑΖΙΑΝΖΗΝΟΥ, Λόγος 31,29 (PG. 36, 168A).

8. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Περὶ Ἀγίου Πνεύματος 9,23 (PG. 32, 109C).

9. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Ἐνθ' ἄνωτ. 16,38 (PG. 32, 136B).

10. ΔΙΔΥΜΟΥ ΑΛΕΞ., Περὶ Τριάδος, 42 (PG. 39, 801D. 804A).

11. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Ἐνθ' ἄνωτ. 16,38 (PG. 32, 136BD).

οδος»¹². Ἐπίσης, τὸ «μετέχειν» τῆς «αἰδίου δόξης» καὶ «ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι» πραγματοποιεῖται καὶ πάλιν «διὰ Πνεύματος ἁγίου»¹³. Ἐπομένως, κατὰ τὴν ὀρθόδοξον πατερικὴν θεολογίαν, τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον εἶναι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον δίδει εἰς τὸν χρόνον μίαν ἔννοιαν γραμμικῆς κινήσεως καὶ σχέσεως παρόντος καὶ μέλλοντος, χρόνου καὶ αἰωνιότητος καὶ ἐν Αὐτῷ πραγματοποιεῖται ἡ ὀργανικὴ σύνθεσις τοῦ ἱστορικοῦ καὶ ἐσχατολογικοῦ στοιχείου τῆς θείας Οἰκονομίας καὶ τῆς θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ παρουσία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἐπίσης, ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ τῷ ἀνθρώπῳ ἔχει μεγάλῃς σπουδαιότητος ἀνθρωπολογικὴν σημασίαν. Οἱ Πατέρες θεωροῦν ὅτι μόνον διὰ τῆς ἐνώσεως καὶ μεθέξεως τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ὁ ἄνθρωπος καθίσταται ὄντως ἄνθρωπος. Διαφορετικῶς, ἄνευ Πνεύματος, ὁ ἄνθρωπος ἀπλῶς ὁμοιάζει τῷ ἀληθεῖ ἀνθρώπῳ, εἶναι δηλ. ἐν «ἀνθρωποειδὲς ὄν». Ὁ πραγματικὸς καὶ τέλειος ἄνθρωπος, ὁ σωτηριολογικῶς κατανοούμενος ὡς «τέλειος» ἐν ἱστορικῇ καὶ ἐσχατολογικῇ ἐννοίᾳ, εἶναι μόνον ὁ Πνευματοφόρος καὶ «πνευματικὸς» ἄνθρωπος, ὁ ὑπὸ τοῦ Πνεύματος θεωθεῖς. Οὕτως, ἡ παρουσία καὶ ἡ χάρις τοῦ Πνεύματος δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς «συστατικὸν» τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου καὶ ὡς ἐκ τούτου ἡ μοναδικὴ δυνατότης διὰ τὴν πραγμάτωσιν μιᾶς ἀληθοῦς ἐν τῷ παρόντι θεογνωσίας καὶ θεώσεως¹⁴.

Ἐπ' αὐτοῦ ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς τονίζει: «ἄλλως τε καὶ ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος ἐκ τριῶν ὑφέστηκε· χάριτος Πνεύματος ἐπουρανίου, ψυχῆς λογικῆς καὶ γηίνου σώματος»¹⁵. Ὁ δὲ προγενέστερος αὐτοῦ ἅγιος Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος, τὸν ὁποῖον καὶ ἀκολουθεῖ ὁ Παλαμᾶς, διευκρινίζει, ὅτι ἡ νέα αὐτῇ «πνευματικῇ» κατάστασις τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ὁποία οὐσιαστικῶς σημαίνει κατάστασιν θεώσεως, εἶναι «κατὰ χάριν» καὶ δίδει οὕτως εἰς τὴν πνευματολογία τῆς θεώσεως καὶ πάλιν χριστολογικὸν χαρακτῆρα· «τοῦτο δὲ γινόμενοι, ὅμοιοι αὐτῷ τῷ ἀνθρώπῳ Θεῷ καὶ Δεσπότῃ ἡμῶν κατὰ χάριν γινόμεθα, ἀνακαινιζόμενοι καὶ ἀνανεούμενοι τὴν ψυχὴν, ἀφθαρτοποιούμενοί τε καὶ ὡς ἐκ νεκρῶν ζῶντες ἐξανιστάμενοι, αὐτὸν δηλαδὴ τὸν ὅμοιον ἡμῖν γενέσθαι καταξιώσαντα βλέποντες καὶ βλέπομενοι ὑπ' αὐτοῦ οἱ ἀζιωθέντες ὅμοιοι γενέσθαι αὐτῷ... Τοιοῦτος δὲ ἕκαστος τῶν ἁγίων γινόμενος, οὐχὶ καὶ τὸ σῶμα αὐτοῦ εὐθὺς ἀφθαρτον καὶ πνευματικὸν γίνεται, ἀλλὰ καθάπερ σίδηρος ὑπὸ πυρὸς ἐκπυρούμενος τῆς λαμπρότητος μὲν αὐτοῦ μεταλαμβάνει καὶ τὴν μελα-

12. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Ἐνθ' ἄνωτ. 15,36 (PG. 32, 132B).

13. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Αὐτόθι.

14. Α. ΠΑΝΤΟΒΙΤΣ, Τὸ μυστήριον τῆς Ἁγίας Τριάδος, σελ. 76.

15. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΠΑΛΑΜΑ, Ὑπὲρ τῶν ἱερῶς ἡσυχάζόντων 3,43. Ἔκδ. Π. Χρήστου, τόμ. Α', σελ. 454.

νίαν εὐθὺς ἀποβάλλεται, χωριζόμενος δὲ πάλιν τοῦ πυρὸς ψυχρὸς καὶ μέλας καθορᾶται καὶ γίνεται»¹⁶.

Ἡ διάκρισις αὕτη εἶναι ἀναγκαία διὰ τὸ μὴ θεωρηθῆ ὅτι τὸ "Ἅγιον Πνεῦμα εἶναι τελικῶς ὄντολογικὸν ἀνθρωπολογικὸν στοιχεῖον. Κατὰ τὸν Δίδυμον τὸν Τυφλόν, μάλιστα, τὸ "Ἅγιον Πνεῦμα, «θείας δὲ φύσεως καὶ προελεύσεως, δὲν ἀποτελεῖ στοιχεῖον ὄντολογικὸν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ὡς τοιαύτης, δυνάμενον νὰ τεθῇ παραλλήλως πρὸς τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα, ὡς τρίτον στοιχεῖον αὐτῆς, ἀλλ' ἀποτελεῖ ἐν εἶδος χάριτος ἐν δῶρον ὑπερφυσικὸν τοῦ Θεοῦ, τὸ ὁποῖον δὲν ἀνήκει εἰς πάντας τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ περιορίζεται εἰς τοὺς χριστιανούς καὶ εἰς τούτους μόνον ἐὰν καὶ ἐφ' ὅσον ζῶσι κατὰ Χριστὸν καὶ μακρὰν τῆς ἀμαρτίας»¹⁷.

Παρὰ ταῦτα, μόνον «ὅταν ἡ ψυχὴ» τοῦ ἀνθρώπου «κοινωνήσῃ τῷ Πνεύματι», τότε καὶ μόνον τότε ἐστὶ «τέλειος ἄνθρωπος ἐν Θεῷ», διατείνεται ὁ Μακάριος ὁ Αἰγύπτιος¹⁸. Ἡ τελειότης τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀνθρωπολογικῶς ἀκόμη φαίνεται, ὅτι σχετίζεται μὲ τὸ ἔργον τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ἡ ἀσκητικὴ θεολογία κάμνει βαθεῖαν τομὴν ἐπ' αὐτοῦ. Τέλειος ἄνθρωπος, μὲ πάθη, μὲ ἐσκοτισμένον νοῦν καὶ διάνοιαν παραπαίουσαν, μὲ ἀδύναμον θέλησιν νὰ πράξῃ τὸ ἀγαθὸν καὶ νὰ ἀγαπήσῃ τὸν πλησίον, τελειότης ἄνευ χαρᾶς καὶ σωτηριολογικῆς ἀγαλλιᾶσεως, ἄνευ ἐλπίδων καὶ ἐσχατολογικῶν προσδοκιῶν, δὲν δύναται νὰ νοηθῇ. Πάντα ταῦτα ὁμῶς εἶναι δωρεὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ ἔρχονται ὡς καρπὸς τῆς μετ' Αὐτοῦ μεθέξεως τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἀντίληψις αὐτῆ εἶναι διάχυτος, ὡς γνωστόν, εἰς τὰ κείμενα τῆς Κ. Διαθήκης καὶ ἰδιαιτέρως εἰς τὰς Ἐπιστολάς τοῦ Ἀπ. Παύλου. Ἀλλὰ καὶ ἡ παράδοσις τῆς Ἐκκλησίας, ὡς αὕτη ἐκφράζεται εἰς τὰ ἀσκητικὰ κείμενα τοῦ Μακαρίου τοῦ Αἰγυπτίου καὶ ἀλλαχοῦ, ἀσφαλῶς, τὰ αὐτὰ τονίζει. «Ὅταν γὰρ ἡ ψυχὴ πρὸς τὴν τελειότητα τοῦ πνεύματος καταντήσῃ, τελείως πάντων τῶν παθῶν ἀποκαθαρισθεῖσα καὶ τῷ Παρακλήτῳ Πνεύματι διὰ τῆς ἀρρήτου κοινωνίας ἐνωθεῖσα καὶ ἀνακραθεῖσα, καὶ καταξιωθῇ πνεῦμα γενέσθαι συγκεκραμένη τῷ Πνεύματι, τότε ὅλη φῶς, ὅλη ὀφθαλμός, ὅλη πνεῦμα, ὅλον χαρά, ὅλον ἀνάπαυσις, ὅλον ἀγαλλίασις, ὅλον ἀγάπη, ὅλον σπλάγχνα, ὅλον ἀγαθότης καὶ χρηστότης γίνεται»¹⁹. Τὸ "Ἅγιον Πνεῦμα, λοιπόν, λαμβάνει κεντρικὴν θέσιν εἰς τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου, δημιουργικὴν-ἀνακαινιστικὴν καὶ σωτηριο-

16. ΣΥΜΕΩΝ ΝΕΟΤ' ΘΕΟΛΟΓΟΥ, Βίβλος τῶν Ἠθικῶν, Λόγος α', 3 (SC, No 122, σελ. 202).

17. Μ. Α. ΟΡΦΑΝΟΥ, Ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου..., σελ. 55, ὅπου καὶ παραπομπαὶ εἰς τὸν Δίδυμον τὸν Ἀλεξανδρέα.

18. ΜΑΚΑΡΙΟΥ ΑΙΓΥΠΤΙΟΥ, Πνευματικαὶ Ὁμιλίαι 32,6 (PG. 34, 737C).

19. ΜΑΚΑΡΙΟΥ ΑΙΓΥΠΤΙΟΥ, Ἐνθ' ἄνωτ. 18,10 (PG. 34, 641A).

λογικὴν. «Ἄνευ Πνεύματος Θεοῦ» ὄχι μόνον «σωθῆναι οὐ δυνάμεθα»²⁰, ἀλλ' οὔτε τελείωσις, οὔδὲ θέωσις τοῦ ἀνθρώπου νοεῖται²¹.

Τοῦτο, ἀσφαλῶς, δὲν σημαίνει ἐκβιασμὸν ἐκ μέρους τοῦ Πνεύματος τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως καὶ ἐλευθερίας· «οὐ γὰρ γεννᾷ γνώμην τὸ Πνεῦμα μὴ θέλουσαν, ἀλλὰ βουλομένην μεταπλάττει πρὸς θέωσιν»²². οὔδὲ ἀλλοτριώνει τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ παρέχει εἰς αὐτὸν τὴν ἐν ἐλευθερίᾳ δυνατότητα μιᾶς χαρισματικῆς θεώσεως. Ἐπ' αὐτοῦ ὁ Μ. Ἀθανάσιος τονίζει ὅτι «χωρὶς τοῦ Πνεύματος ξένοι καὶ μακράν ἐσμεν τοῦ Θεοῦ· τῇ δὲ τοῦ Πνεύματος μετοχῇ συναπτόμεθα τῇ θεότητι»²³. Ὁ δὲ ἅγιος Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος δέχεται, ὅτι «ὁ ἄνθρωπος γίνεται κατὰ χάριν θεὸς τῇ δωρεᾷ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος»²⁴.

Εἶναι, ἐπομένως, ἡ θέωσις οὐχὶ ἀλλοτριώσις ἀλλ' «ἄρρητος καὶ θεία ἀλλοίωσις», τὴν ὁποίαν «πάσχει θεοπρεπῶς» ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ παρουσίᾳ ζωῇ πρὸς ἀνακαινισμὸν καὶ τελείωσιν του²⁵. Πρόκειται περὶ μετακινήσεώς του ἐκ τῆς ἀνελευθερίας πρὸς τὴν ἐλευθερίαν, ἐκ τοῦ «ἀκαλλοῦς» πρὸς τὸ «κάλλος», ἐκ τοῦ θανάτου πρὸς τὴν ζωὴν, ἐκ τῆς χοιρότητας καὶ τῆς ἀδοξίας πρὸς τὴν πνευματικότητα καὶ τὴν δόξαν, ἐκ τῆς παλαιᾶς κτίσεως καὶ τῆς ἀμορφίας τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου πρὸς τὴν καινὴν κτίσιν καὶ πρὸς τὸ «σύμμορφον τῆς εἰκόνος τοῦ Υἱοῦ». Πρόκειται δηλ. περὶ βιώσεως ἐν τῷ παρόντι τῶν μεγίστων ἐσχατολογικῶν δωρεῶν τοῦ Ἀγίου Πνεύματος. «Ἀνακαινίζει τοίνυν ἡμᾶς τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, ὡς Θεός, σὺν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ καὶ ἀπὸ τοῦ ἀκαλλοῦς εἰς τὸ πρεσβύτερον ἀνάγει κάλλος καὶ τῆς ἐαυτοῦ πίμπλησι χάριτος, ὡς μηδὲν ἔτι τῶν ἀνερᾶστων δύνασθαι χωρεῖν· καὶ ἐλευθεροῖ ἀπὸ τῆς ἀμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου· καὶ ἀπὸ χοιρῶν, ὃ ἐστὶν ἀπὸ γῆς καὶ σποδοῦ, ποιεῖ πνευματικούς καὶ μετόχους θείας δόξης καὶ υἱοὺς καὶ κληρονόμους τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός, συμμόρφους τε τῆς εἰκόνος τοῦ Υἱοῦ καὶ συγκληρονόμους αὐτοῦ καὶ ἀδελφοὺς συνδοξασθησομένους καὶ συμβασιλεύσοντας αὐτῷ· καὶ ἀντὶ

20. ΕΙΡΗΝΑΙΟΥ, Contre les Hérésies (SC, No 153, σελ. 115).

21. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΑΖΙΑΝΖΗΝΟΥ, Ὁμιλία 41,9 (PG. 36, 441B).

22. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, Πρὸς Θαλάσσιον, 6 (PG. 90, 280).

23. Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Κατὰ Ἀρειανῶν, Λόγος γ', 24 (ΒΕΠΕΣ, 30, σελ. 270, στ. 30-31). Πρβλ. Τ ο Ὡ α ὗ τ ο Ὡ, Περὶ τῆς ἐν Νικαίᾳ Συνόδου 14,4: «καὶ ἡμεῖς ἐκ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ μεταλαμβάντες θεοποιηθῆναι δυνηθῶμεν, ἄλλως οὐκ ἀν τούτου τυχόντες» (ΒΕΠΕΣ, 31, σελ. 156, στ. 10-12) καὶ ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, Πρὸς Θαλάσσιον, 22: «Θεώσεως γὰρ οὐδὲν γεννητὸν κατὰ φύσιν ἐστὶ ποιητικόν, ἐπειδὴ μὴδὲ Θεοῦ μεταληπτικόν· μόνως γὰρ τῆς θείας χάριτος ἴδιον πέφυκεν εἶναι, τὸ ἀναλόγως τοῖς οὐσι χαρίζεσθαι θέωσιν καὶ λαμπρυνούσης τὴν φύσιν τῷ ὑπὲρ φύσιν φωτὶ καὶ τῶν οἰκειῶν ὄρων αὐτὴν ὑπεράνω κατὰ τὴν ὑπερβολὴν τῆς δόξης ποιουμένης» (PG. 90, 321A).

24. ΣΥΜΕΩΝ ΝΕΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, Ὁμιλῖαι θεολογικαὶ καὶ ἡθικαὶ (SC, No 129, σελ. 134).

25. ΣΥΜΕΩΝ ΝΕΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, Ἐνθ' ἄνωγ., σελ. 50.

γῆς πάλιν δωρεῖται τὸν οὐρανὸν καὶ τὸν παράδεισον ἀφθόνως χαρίζεται»²⁶.

Μὲ ἄλλους λόγους, πρόκειται περὶ βαθείας καὶ οὐσιαστικῆς ἀλλαγῆς καὶ μεταβολῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, μὲ ἱστορικὴν καὶ ἐσχατολογικὴν σημασίαν, ἐφ' ὅσον ὄχι ἀπλῶς ἐπηρεάζεται, ἀλλὰ ριζικῶς διαμορφοῦται ἡ ζωὴ του καὶ ἡ πολιτεία του ἐν τῷ παρόντι, μὲ ἐπιπτώσεις καὶ ἐπὶ τοῦ μέλλοντός του, προσδιορισμοῦ καὶ εἰσόδου του εἰς τὴν ἐσχατολογικὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. Ἡ μεταβολὴ αὕτη εἶναι ἀσφαλῶς προοδευτικὴ καὶ κατευθύνεται ἀπὸ τὸ "Ἅγιον Πνεῦμα, σημαίνει δὲ ἀνακαίνισιν καὶ μεταμόρφωσιν, γεγονότα τὰ ὅποια ἔχουν τὴν ἀρχὴν των εἰς τὸ παρόν, ἀναμένουν ὁμῶς τὴν ὁλοκληρώσιν των εἰς τὸ μέλλον, καθ' ὅσον «ἡ κοινὴ ἐν Πνεύματι ζωὴ ἀποτελεῖ ἐσχατολογικὸν γεγονός, τοῦ ὁποῦ μόνον μέρος ζοῦν οἱ χριστιανοὶ κατὰ τὸ παρόν»²⁷.

Διὰ τοῦτο τὸ Πνεῦμα τὸ "Ἅγιον χαρακτηρίζεται ὑπὸ τῶν Πατέρων ὡς Πνεῦμα «ἀγιάζον», «τελειοῦν», «πληροῦν» καὶ «θεοῦν»²⁸, ἢ ἀπλούστερον ἐπὶ τοῦ θέματος, ὡς «Πνεῦμα θεοποιοῦν» τὸν ἄνθρωπον²⁹. Τίθεται δὲ εἰς τὸ κέντρον τῆς ἀνθρωπολογικῆς καὶ ἐσχατολογικῆς διδασκαλίας των, ἐφ' ὅσον θεωροῦν τὸ "Ἅγιον Πνεῦμα νὰ ἔχῃ ἱστορικῆς καὶ ἐσχατολογικῆς φύσεως σημασίαν διὰ τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἅγιος Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής, μάλιστα, θέτει ὡς κεντρικὴν ἰδέαν τῆς πνευματολογικῆς διδασκαλίας του τὴν θέωσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς κτίσεως³⁰. Οὕτως, ἡ ἀνθρωπολογία τῶν Ἑλλήνων Πατέρων οἰκοδομεῖται ἐπὶ τῆς Ὁρθοδόξου Χριστολογίας καὶ Πνευματολογίας καὶ ἔχει ὡς κέντρον τὴν θέωσιν τοῦ ἀνθρώπου³¹.

Τὸ ἔργον, λοιπόν, τῆς θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου, τὸ ὁποῖον ἤρχισε καὶ ἐπεράτωσεν ἐν χρόνῳ ὁ Χριστὸς διὰ τῆς σαρκώσεώς Του καὶ τῆς ἐπὶ γῆς ζωῆς Του, κατεργάζεται σήμερον ἐν ἡμῖν τὸ "Ἅγιον Πνεῦμα. Ὁ ἄνθρωπος «διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ Πνεύματος καὶ τῆς ἀναγεννήσεως τῆς πνευματικῆς αὐτοῦ ἔρχεται εἰς τὰ μέτρα τοῦ πρώτου Ἀδάμ καὶ μείζων αὐτοῦ γίγνεται. Ἀποθεοῦται γὰρ ὁ ἄνθρωπος»³². Τὸ Πνεῦμα τὸ "Ἅγιον, ὡς «τὸ πάντων ἀγιαστικὸν καὶ

26. ΔΙΑΔΥΜΟΥ ΑΛΕΞ., Περὶ Τριάδος 2,12 (PG. 39, 668A-B). Πρβλ. Αὐτόθι 2,25: «Πνεῦμα θεῖον..., τοῦ Θεοῦ ἡμᾶς υἱὸς ποιεῖ, καὶ θεοποιεῖ καὶ ἐλευθεροῖ καὶ ἀνακτιζεῖ» (PG. 39, 748C).

27. Β.Π.ΣΤΟΓΙΑΝΝΟΥ, Ἡ περὶ Ἁγίου Πνεύματος διδασκαλία, σελ. 17.

28. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΑΖΙΑΝΖΗΝΟΥ, Ὁμιλία 41,9 (PG. 36, 441B).

29. ΚΥΡΙΑΛΛΟΥ ΑΛΕΞ., Περὶ Ἀγίας Τριάδος, 7 (PG. 75, 1089 CD κ.δ.). Πρβλ. καὶ Βίον Βαρλαάμ καὶ Ἰωάσαφ: «θεοποιοῦν Πνεῦμα» (PG. 96, 945A).

30. Πρβλ. V. LOSSKY, Ἡ θέα τοῦ Θεοῦ, Ἑλλην. μετ., Θεσσαλονίκη 1973, σελ. 176.

31. Πρβλ. P. EVDOKIMOV, Τὸ "Ἅγιον Πνεῦμα στὴν Ὁρθόδοξη Παράδοση, Ἑλλην. μετ., Θεσσαλονίκη 1973, σελ. 139.

32. ΜΑΚΑΡΙΟΥ ΑΙΓΥΠΤΙΟΥ, Πνευματικαὶ Ὁμιλίες 26,1 (ΒΕΠΕΣ, 41, σελ. 272, στ. 36-39).

θεοποιόν»³³, ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους κυίους ποιεῖ καὶ θεοποιεῖ καὶ ἐλευθεροῖ καὶ ἀνακτιζοῦ καὶ ἁμαρτιῶν ἀφέσεως ἀξιοῖ καὶ σοφίαν καὶ γνῶσιν παρέχει καὶ πᾶν τὸ πεποιημένον ἀγιάζει καὶ πληροῖ τὴν οἰκουμένην καὶ συνέχει τὰ πάντα»³⁴.

Πνευματικὴ ζωὴ, ἐπομένως, τελείωσις καὶ θέωσις ἐν καθολικῇ ἐννοίᾳ, ἥτοι ἐν τῇ ἱστορικῇ καὶ τῇ ἐσχατολογικῇ αὐτῆς διαστάσει, δὲν σημαίνει διὰ τὸν ἄνθρωπον νὰ ἔχῃ σχέσιν μόνον μετὰ τοῦ Χριστοῦ ἀλλὰ καὶ μετὰ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος. Ὁμοίως καὶ ὁ Χριστιανισμὸς γενικώτερον καὶ ἡ χριστιανικὴ ζωὴ τῶν πιστῶν εἰδικώτερον, δὲν σημαίνει μόνον τὴν ἱστορίαν τοῦ Χριστοῦ ἀλλὰ καὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἀγίου Πνεύματος ἐν τῷ παρόντι ἱστορικῷ χρόνῳ καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ὅπου «πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως» (Ἐβρ. 1,1) ἐνεργεῖ τὸ Πνεῦμα πρὸς σωτηρίαν καὶ θέωσιν τῶν ἀνθρώπων. Τὴν βιβλικὴν ταύτην θέσιν, περὶ ἐνὸς συνεχοῦς «παρακλητισμοῦ» ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς θείας Οἰκονομίας, ἐρμηνεύει καὶ ἀναπτύσσει ἡ ὀρθόδοξος πατερικὴ παράδοσις καὶ θεωρεῖ, ὅτι Χριστολογία καὶ Πνευματολογία εἶναι ἀσυγχύτως συνυφασμέναι. Τοῦτο βεβαίως δὲν σημαίνει, ὅτι τὸ «Ἅγιον Πνεῦμα ἀντικαθιστᾷ τὸν Χριστὸν ἢ χρησιμεύει ὡς ὑποκατάστατον αὐτοῦ, ἀλλ' ὅτι προετοιμάζει ἡμᾶς διὰ τὸν Χριστὸν καὶ κατεργάζεται ἐντὸς ἡμῶν τὴν ἔλευσιν καὶ παρουσίαν τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ. Τὸ ἔργον τοῦ Πνεύματος ἀφορᾷ πρωτίστως εἰς τὴν ἀποκάλυψιν καὶ κατανόησιν τοῦ Χριστοῦ καὶ εἰς τὴν τελείαν γνῶσιν τῆς σωτηριολογικῆς σημασίας τοῦ ἔργου Του, ὥστε τὰ ἀποτελέσματα τοῦ σωτηριώδους ἔργου τοῦ Χριστοῦ νὰ ταυτίζωνται πρὸς τὴν ζωὴν ἐν Ἀγ. Πνεύματι»³⁵.

Ἡ σχέσις αὕτη Χριστολογίας καὶ Πνευματολογίας μᾶς ἀποκαλύπτει συγχρόνως καὶ τὴν ὀργανικὴν σχέσιν, ἡ ὁποία συνέχει τὸ ἱστορικὸν καὶ ἐσχατολογικὸν στοιχεῖον τῆς θεώσεως. Τὰ ἐν τῷ παρόντι πραγματοποιούμενα ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος σωτηριολογικὰ γεγονότα παραμένουν ἀνοικτὰ καὶ διὰ τὴν «ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι πολλαπλασίαν τοῦ Πνεύματος χάριν. Εἰ γὰρ τὸ νῦν δεδομένον ἀπαρχὴ καλεῖται καὶ ἀρραβὼν, εὐδὴλον ὡς ἐκείνο τούτου πολλαπλάσιον ἔσται»³⁶. Μεγίστη δὲ ἐσχατολογικὴ δωρεὰ τοῦ Πνεύματος εἶναι ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ. Αὕτη αὕτη δὲ ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἢ τῶν οὐρανῶν, ἡ ὁποία κατὰ τὴν Εὐαγγελικὴν παράδοσιν «ἐντὸς ἡμῶν ἐστίν» (Λουκ. 17,21), ἡρμηνεύθη ὑπὸ τῆς πατερικῆς παραδόσεως ὡς ἡ ἐντὸς ἡμῶν ἐνοίκησις τοῦ Πνεύματος· «ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἐντὸς ἡμῶν ἐστι, ἡγουν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον»³⁷. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἐσχατολογικὴ προσμονὴ τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία

33. ΚΥΡΙΑΛΟΥ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ, Κατήχ. 4,16, (ΒΕΠΠΕΣ, 38, σελ. 72, στ. 20).

34. ΔΙΔΥΜΟΥ ΑΛΕΞ., Περὶ Τριάδος 2,25 (ΒΕΠΠΕΣ, 44, σελ. 53, στ. 3-5).

35. Μ. ΚΑΡΔΑΜΑΚΗ, Ὁρθόδοξος Πνευματικότης (πολυγρ. ἔκδοσις), Ἀθῆναι 1973, σελ. 42-53.

36. ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΥ ΚΥΡΟΥ, Εἰς τὴν πρὸς Ρωμ. 8,23 (PG. 82, 140A).

37. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΣΙΝΑΙΤΟΥ, Λόγος εἰς τὸν 6ον Ψαλμ. (PG. 89, 1101 D. 1133B).

διατυπoῦται ἐν τῇ Κυριακῇ προσευχῇ περὶ τῆς ἐλεύσεως τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, λαμβάνει πνευματολογικὴν διάστασιν· «Ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου· τουτέστι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον»³⁸. Πρόκειται δηλ. περὶ «ναοποιήσεως» τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐνοικήσεως ἐν αὐτῷ τοῦ Πνεύματος, περὶ «πνευματοποιήσεως», ἥτοι θεώσεως τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως³⁹. Ἡ ἐν τῷ παρόντι, λοιπόν, ἱστορικὴ προσπάθεια τῶν ἀνθρώπων, ὅπως γίνουν μέτοχοι τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ θεωθoῦν δι' Αὐτοῦ, δεικνύει συγχρόνως καὶ τὴν ἐσχατολογικὴν μετοχὴν των ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ, ὅπερ σημαίνει ὁλοκλήρωσιν τῆς πορείας πρὸς τὴν θέωσιν· «τὸ γὰρ μετόχους γενέσθαι τοῦ Πνεύματος, οὐδὲν ἕτερον ἂν εἴη, λοιπόν, ἢ μετασχεῖν βασιλείας Θεοῦ»⁴⁰.

Ὡς ἀντιλαμβανόμεθα, ἐκ τῶν ἀνωτέρω, ὑπάρχει στενὴ σχέσις μεταξὺ τοῦ ἁγιοπνευματικοῦ ἔργου πρὸς θέωσιν τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ παρόντι καὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἔλευσις τοῦ Παρακλήτου ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ προδηλοῖ τὴν κεκρυμμένην παρουσίαν τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων καὶ ἀποτελεῖ τὴν ἀπαρχὴν καὶ τὸν ἀρραβῶνα τῆς ἐσχατολογικῆς τελειώσεως καὶ θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου⁴¹. Ἡ θεοποιητικὴ ἐνέργεια τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἀπεργάζεται ἀπὸ τοῦδε τὴν τελείωσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ παρέχει διὰ τῆς μυστηριακῆς παρουσίας τὴν ἐγγύησιν καὶ βεβαιότητά διὰ τὴν μελλοντικὴν καὶ ἐσχατολογικὴν «πλήρωσιν» τῆς θεώσεως· «εἰ γὰρ ὁ ἀρραβὼν τοιοῦτος, ἡλίκον τὸ τέλειον; Καὶ εἰ ἡ ἀπαρχὴ τοσαύτη, τίς ἡ τοῦ ὅλου πλήρωσις;»⁴².

Ὁὕτως, ἡ θέωσις τοῦ ἀνθρώπου εὐρίσκεται εἰς ἄμεσον σχέσιν καὶ πρὸς τὸ παρὸν καὶ πρὸς τὸ μέλλον τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Βασικὸν στοιχεῖον τῆς σχέσεως αὐτῆς εἶναι ἡ παρουσία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ὡς ἐγκαινιασμοῦ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ καὶ ὡς θεοποιοῦ ἐνεργείας. Ἄνευ δὲ τῆς σχέσεως αὐτῆς τῆς θέσεως τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τῆς παρουσίας καὶ μελλούσης βασιλείας τοῦ Θεοῦ, καθίσταται ἀδύνατος ἡ ὀρθὴ κατανόησις καὶ τῆς πατερικῆς πνευματολογίας. Διὰ τοῦτο καὶ αἱ σύγχρονοι μονομερεῖς θεωρίαι περὶ «πραγματοποιηθείσης» ἢ περὶ «μελλοντικῆς» ἐσχατολογίας τῆς δυτικῆς θεολογίας, κρινόμεναι ὑπὸ τὸ φῶς τῆς περὶ θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου ὀρθοδόξου ἀνατολικῆς πα-

38. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, Ἑρμηνεία σύντομος εἰς τὴν προσευχὴν τοῦ Πάτερ ἡμῶν (PG. 90, 885B). Πρβλ. καὶ ἐρμηνείαν εἰς τὴν αὐτὴν προσευχὴν ἐν «Φιλολογία», τόμ. Β', σελ. 191-192: «Ἐλθέτω ἡ βασιλεία, τουτέστι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· βασιλεία τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, οὐσιωδῶς ἐστὶν ὕφεστῶσα τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον».

39. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, Ἐνθ' ἄνωτ.: «ναοποιηθεῖσι τῷ Θεῷ διὰ τοῦ Πνεύματος» (PG. 90, 885B).

40. ΚΥΡΙΑΛΛΟΥ ΑΛΕΞ., Ἑρμην. εἰς Ματθ. (PG. 72, 408-409).

41. Πρβλ. Τ. НОРКО, Holy Spirit in Orthodox Theology, σελ. 120· Π. ΔΙΑΔΙΑΜΠΗ, Ἡ χριστολογικὴ καὶ πνευματολογικὴ διάστασις τῆς Ἐκκλησίας, ἐν «Τὸ Ἅγιον Πνεῦμα» (Σεμινάριον Θεολόγων Θεσσαλονίκης, No. 5), Θεσσαλονίκη 1971, σελ. 55.

42. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Περὶ Ἁγίου Πνεύματος 15,36 (PG. 32, 132B).

ραδόμεως, ἀπορρίπτονται ὡς μὴ ἐκφράζουσαι τὴν καθολικὴν συνθετικὴν ἐννοίαν αὐτῆς περὶ τῆς ἱστορικῆς καὶ ἐσχατολογικῆς σημασίας τῆς θεώσεως, ἀναλόγως πρὸς τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ⁴³.

2. Ὁ ἐκκλησιολογικὸς χαρακτήρ τῆς θεώσεως.

Ἡ πνευματολογική, ὅμως, αὕτη σπουδαιότης τῆς θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸν ἱστορικὸν καὶ ἐσχατολογικὸν της χαρακτήρα, κατανοεῖται πληρέστερον κυρίως ἐν ἐκκλησιολογικῇ ἐννοίᾳ, καθ' ὅσον ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἡ «κοινωνία» ἀνθρώπων καὶ Θεοῦ (Α' Ἰωάν. 1,3), εἴτε ἐν χριστολογικῇ (Α' Κορ. 1,9) εἴτε ἐν πνευματολογικῇ ἐννοίᾳ (Β' Κορ. 13,13· Φιλιπ. 2,1), εἶναι ἤδη πραγματικότης. Ἡ χρῆσις τοῦ ὅρου «κοινωνία» ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ δεικνύει ἀσφαλῶς ἐκκλησιολογικὴν σπουδαιότητα. Πιθανῶς δὲ ὁ ὅρος οὗτος νὰ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀρχὴ καὶ βάσις διὰ τὴν κατανόησιν τῆς καινοδιαθηκικῆς ἐκκλησιολογίας⁴⁴.

Διὰ τὸν Ἀπόστ. Παῦλον ἡ «κοινωνία» ἐν Χριστῷ ἔχει ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὴν παροῦσαν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας καὶ πρὸς τὴν μέλλουσαν τελείωσιν τῆς ἐνότητος ταύτης, πρὸς τὴν ὁποίαν μάλιστα τελείωσιν ἡ Ἐκκλησία, ὡς ἐσχατολογικὴ κοινότης, τείνει ἕνεκα τῆς ἐσχατολογικῆς διαστάσεως τῆς φύσεώς της. Διὰ δὲ τὸν Ἀπόστ. Ἰωάννην, ἡ «κοινωνία» τῶν ἀνθρώπων «μετὰ τοῦ Πατρὸς καὶ μετὰ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ», ἐν ὅλῃ τῇ ἐσχατολογικῇ αὐτῆς σημασίᾳ, εὐρίσκεται εἰς ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὴν ἱστορικὴν σπουδαιότητα τῆς «κοινωνίας», ἣν «ἔχομεν μετ' ἀλλήλων» ἐν τῷ παρόντι (Α' Ἰωάν. 1,3· 1,6-7). Ἐπομένως, ἡ ἐκκλησιολογικὴ σπουδαιότης τῆς θεοποιοῦ «κοινωνίας» ἐκφράζεται ἱστορικῶς ἐν τῇ ὀρίζοντίῳ σχέσει μεταξὺ τῶν πιστῶν ἐν τῷ παρόντι (Α' Ἰωάν. 1,7) καὶ ἐσχατολογικῶς ἐν τῇ καθέτῳ κινήσει τῆς κοινότητος τῶν πιστῶν πρὸς «κοινωνίαν» μετὰ τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ «μελλούσῃ» πραγματικότητι τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ (Ἐβρ. 13,14). Καὶ τὴν ἐσχατολογικὴν ταύτην «κοινωνίαν» οἱ πιστοὶ δὲν πρέπει νὰ «ἐπιλανθάνωνται» (Ἐβρ. 13,16).

Διὰ τοῦτο ἡ Ἐκκλησία θεωρεῖται «κοινωνία θεώσεως» καὶ κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν πατερικὴν παράδοσιν, ἡ ὁποία ἀκολουθεῖ πιστῶς ἐπ' αὐτοῦ

43. Σχετικῶς πρὸς τὸ πνευματολογικὸν στοιχεῖον τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, βλ. τὴν ἡμετέραν διατριβὴν «Σχέσις παρόντος καὶ μέλλοντος εἰς τὴν περὶ βασιλείας τοῦ Θεοῦ διδασκαλίαν τῆς Ὁρθοδόξου Θεολογίας», σελ. 64-66, 146-148 καὶ 175-184. Περὶ δὲ τῶν συγχρόνων ἐσχατολογικῶν θέσεων τῆς Δυτικῆς Θεολογίας ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, βλ. τὴν πρόσφατον μελέτην μας «Ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ συγχρόνῳ Δυτικῇ Θεολογίᾳ (Σύντομος ἱστορικὴ θεώρησις)», Ἀθῆναι 1977.

44. Βλ. σχετικῶς S. BROWN, «Koinonia as the basis of New Testament Ecclesiology», ἐν *One in Christ*, 12 (2, 1976), σελ. 157-167.

τὸ βιβλικὸν πνεῦμα⁴⁵. Ἐν αὐτῇ εἶναι παρούσα ἡ θεία χάρις καὶ διενεργεῖ τὸ σωτηριολογικὸν καὶ ἐσχατολογικὸν σχέδιον τῆς θείας Οἰκονομίας. Δι' αὐτῆς τῆς χάριτος θεοῦται ὁ ἄνθρωπος, «ὅλον αὐτὸν ἀντιλαβὼν ἑαυτοῦ τὸν Θεὸν» καὶ «γίνεται πᾶν ὅ,τι περ ἐστὶν ὁ Θεός, χωρὶς τῆς κατ' οὐσίαν ταυτότητος»⁴⁶ καὶ μετατίθεται ἀπὸ τοῦδε ἐν ἐσχατολογικῇ ἐννοίᾳ («ἐπέκεινα») τοῦ χρονικοῦ καὶ τοῦ κτιστοῦ, ἐνῷ ἡ θέωσις καθίσταται ἱστορικὸν γεγονὸς, «κτιστὴ καὶ φυσικὴ καὶ ὑπὸ χρόνον» πραγματικότης· «κτιστὴν καὶ φυσικὴν καὶ ὑπὸ χρόνον ἰσχυρίζεται τὴν θέωσιν εἶναι... Ἡ μὲν γὰρ θέωσις, κατὰ τοὺς πατέρας, οὐσιώδης ἐστὶν ἐνέργεια Θεοῦ· ἥ δὲ οὐσίας αἱ οὐσιώδεις ἐνέργειαι κτισταί, κτιστὴ καὶ αὕτη ἐξ ἀνάγκης»⁴⁷.

Ἡ θέωσις τοῦ ἀνθρώπου, ἐπομένως, ἀρχίζει ἀπὸ τὸν παρόντα χρόνον καὶ ἐντὸς τοῦ παρόντος κόσμου. Δὲν πρέπει νὰ ἐκλαμβάνεται μόνον ὡς ὑπερφυσικὸν καὶ ὑπερχρονικὸν γεγονὸς, διότι πράγματι αὕτη καὶ ἔχει τὴν ἀρχὴν τῆς καὶ πραγματώνεται εἰς τὸ «νῦν» καὶ εἰς τὸ «ἐνταῦθα». Ἀναμένει, ἀσφαλῶς, καὶ τὴν ἐν τῷ μέλλοντι ἐσχατολογικὴν τῆς πληρώσιν. Τόσον δὲ ἐντονος εἶναι ἡ πεποίθησις αὕτη εἰς τοὺς Πατέρας περὶ τῆς ἐν τῷ παρόντι πραγματώσεως τῆς θεώσεως, ὥστε καθιστᾷ αὐτοὺς ἀντιθέτους πρὸς τὰς συγχρόνους μας πνευματοκρατικὰς καὶ μεταφυσικὰς τάσεις καὶ ἰδεολογίας. Βεβαίως, διὰ τῆς θεώσεως οἱ ἄνθρωποι μεταπλάθονται καὶ δοξοποιοῦνται. Παρουσιάζονται ἐν τῇ ἱστορίᾳ «ἐν ἐτέρᾳ μορφῇ». Παρὰ ταῦτα ὅμως καὶ ὡς τεθεωμένοι παραμένουν καὶ πάλιν ἄνθρωποι, μὲ ὅλας τὰς ἀνθρωπίνους καὶ ἱστορικὰς λειτουργίας. Ἡ θέωσις εἶναι κατὰ χάριν, ἀλλὰ διὰ τὸν ἐν χρόνῳ ἄνθρωπον καὶ «ὑπὸ τὸν οὐρανόν». Μία θέωσις ἀνθρώπων τῆς «καινῆς» κτίσεως καὶ ὑπὸ «καινὸν οὐρανόν». Ἡμεῖς, λοιπόν, οἱ ἄνθρωποι «ὅλου Θεοῦ χωρητικοὶ καὶ ὅλοι δι' ὅλου κατὰ χάριν γενόμεθα· τοσοῦτον, ὥστε ἄλλον αὐτὸν ἡμᾶς εἶναι διὰ πάντων νομίζεσθαι· χωρὶς τῆς πρὸς αὐτὸν κατ' οὐσίαν ταυτότητος»⁴⁸.

Οὕτως, ὁ χρόνος καὶ ὁ χῶρος ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας λαμβάνουν νέαν ἐννοιαν, νέον ἱστορικὸν καὶ ἐσχατολογικὸν προσανατολισμὸν ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν θέωσιν τοῦ ἀνθρώπου. «Ὁ χῶρος θεωρεῖται ὡς πλαίσιον φανερώσεως τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ καὶ στάδιον ἀναπτύξεως τῆς θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ χῶρος δὲν περιορίζει τὸ ἄπειρον. Τὸ ἄπειρον δὲν εὐρίσκεται μόνον ἐκτὸς τοῦ χώρου, ἀλλὰ καὶ ἐντὸς αὐτοῦ... Ἡ θέωσις εἶναι ἀνέφικτος διὰ τὸν ἄνθρωπον ἐκτὸς τοῦ χώρου, ὅπως καὶ ἐκτὸς τοῦ χρόνου. Ὁ χῶρος ὁμοῦ μετὰ τοῦ

45. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΠΑΛΑΜΑ, Λόγοι ἀποδ. β', Ἐκδοσις Π. Χρήστου, τόμ. Α', σελ. 149.

46. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, Περὶ ἀποριῶν (PG. 91, 1308B).

47. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΠΑΛΑΜΑ, Ὑπὲρ τῶν ἱερῶς ἡσυχάζοντων, Ἐκδ. Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, τόμ. Α', σελ. 642 στ. 31—σελ. 643 στ. 5.

48. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, Ἐπιστολὴ α' (PG. 91, 376AB).

χρόνου συγκροτοῦν τὸ πλαίσιον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου πραγματοποιεῖται ἡ ἔνταξις τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ θέωσις του. Ἐντὸς τοῦ νέου τούτου προσανατολισμοῦ μεταμορφοῦνται καὶ ὁ χῶρος καὶ μετατρέπεται ἀπὸ πλαισίου περιορισμοῦ εἰς περιοχὴν ἀπελευθερώσεως καὶ θεώσεως. Ἡ θέωσις τοῦ ἀνθρώπου, ὡς πλήρης ἀπελευθέρωσις αὐτοῦ ἀπὸ παντὸς κτιστοῦ πράγματος, ὑπερνικᾷ τὰ δεσμευτικὰ στοιχεῖα τοῦ χώρου καὶ μετατρέπει αὐτὰ εἰς δυνατότητας κοινωνίας μετὰ τοῦ αἰωνίου καὶ ὑπερβατικοῦ»⁴⁹.

Ἦπ' αὐτὴν τὴν ἔννοιαν καὶ ὑπὸ τὸ πρῶσμα τῆς θεώσεως, ὁ χῶρος καὶ ὁ χρόνος λαμβάνουν ἄλλην σημασίαν καὶ ἄλλο περιεχόμενον καὶ ἀπὸ χρόνος ἱστορικὸς καὶ χῶρος γεωγραφικὸς μεταμορφοῦνται εἰς τὸν λειτουργικὸν ἐκεῖνο χωρὸχρονον, τὸν θεοποιητικόν. Ἡ θέωσις δὲν εἶναι πλέον μία κίνησις τελειωτικὴ τοῦ ἀνθρώπου ὡς κοινωνικοῦ ἀτόμου ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἀλλὰ καρπὸς μιᾶς θεοποιούσης ἐκκλησιολογικῆς κοινότητος εἰς τὸν ἰδικόν της λειτουργικὸν χρόνον⁵⁰. Ἡ ὀρθόδοξος ἄποψις ἐπ' αὐτοῦ εἶναι σαφής, ὅτι δηλ. ἡμεῖς «οὐ ποιοῦμεν τὴν θέωσιν»⁵¹ καὶ ὅτι «τῆς κατὰ φύσιν δυνάμεως οὐδαμῶς ἡ θέωσις ὑπάρχει κατ'ὀρθωμα»⁵². Ἡ θέωσις γίνεται «κατορθωτὴ» μόνον ἐν «κοινωνίᾳ» καὶ διὰ τῆς κοινότητος τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία εἶναι ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει ἡ «καινὴ κτίσις» ἐν τῷ παρόντι καὶ ἐν αὐτῇ ὁ Χριστὸς ἀνακεφαλαιοῖ τὰ πάντα, «τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς», κατ' «οἰκονομίαν τοῦ πληρώματος τῶν καιρῶν» (Ἐφεσ. 1,40).

Ἡ θέωσις, ἐπομένως, εἶναι ἀδιανόητος ὡς ἀτομικὴ ἡθικιστικὴ προσπάθεια καὶ τὰ ἀγωνιστικὰ ἡθικιστικὰ συνθήματα περὶ «ἐπιτυχίας» τῆς θεώσεως καὶ τελειώσεως τίθενται ἐκτὸς τῆς πατερικῆς διδασκαλίας. Ἡ θέωσις κατανοεῖται ἀσφαλῶς καὶ ὡς ἐπιβράβευσις τῆς πνευματικῆς προσπάθειας τοῦ ἀνθρώπου, μὲ τὴν προϋπόθεσιν ὅμως ὅτι ὁ ἀγὼν οὗτος θὰ ἐντάσσεται εἰς τὴν καθολικὴν καὶ ἱστορικὴν κίνησιν τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία ὡς κοινότης ἐσχατολογικὴ καὶ ὡς Ἐκκλησία τῆς «διασπορᾶς» πορεύεται πρὸς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. Ἡ Ἐκκλησία ὡς «κοινωνία θεώσεως» εἶναι ἡ «σύνοδος» τῶν ἁγίων, ἡ ὁποία μαρτυρεῖ περὶ τοῦ μυστηρίου τῆς Ἀληθείας ἐν τῷ παρόντι καὶ περὶ τοῦ μυστηρίου τῆς θεώσεως ἐν χρόνῳ καὶ «εὐαγγελίζεται» ἀδιακόπως καὶ κατὰ τρόπον μαρτυρικὸν τὴν νέαν ταύτην «κοινωνίαν θεώσεως» καὶ «κοινωνίαν ἁγίων» ἐν τῇ ἀνθρωπότητι.

49. Γ. Ι. ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΟΥ, Παράδοσις καὶ ἀνανέωσις εἰς τὴν θεολογίαν Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, Ἀνάτυπον, Θεσσαλονίκη 1974, σελ. 18.

50. Βλ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, Εὐχὴ (PG. 96, 855A).

51. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΠΑΛΑΜΑ, Πρὸς Ἀκίνδυνον, Ἔκδ. Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, τόμ. Α', σελ. 307, στ. 25.

52. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, Πρὸς Θαλάσσιον, 21 (PG. 91, 321A).

Διὰ τοῦτο ἀκριβῶς ἡ θέωσις εἰς τοὺς Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας παρουσιάζεται μετὰ σαφὲς ἐκκλησιολογικὸν περιεχόμενον. Ἡ ἐκκλησιολογικὴ κοινότης εἶναι θεοποιὸς κοινωνία ἀνθρώπων. Εἶναι τὸ ἱστορικὸν Σῶμα τοῦ Χριστοῦ, τὸ ὁποῖον κατὰ τὴν παύλειον βιβλικὴν εἰκόνα, ἔχει ὡς κεφαλὴν τὸν Χριστόν, κατὰ δὲ τὸν πατερικὸν συμβολισμόν ἔχει ὡς καρδίαν τὴν Ἐκκλησίαν. Ἡ ἀνθρωπολογία τοῦ Μακαρίου τοῦ Αἰγυπτίου καὶ ἡ ἡσυχαστικὴ θεολογία τοῦ Νικολάου Καβάσιλα δίδουν ἰδιαιτέραν ἔμφασιν εἰς τὴν ὀργανικὴν ταύτην σχέσιν Κεφαλῆς καὶ Καρδίας διὰ τὴν εὐρυθμον λειτουργίαν, ἀνάπτυξιν καὶ προαγωγὴν τοῦ Σώματος τούτου⁵³. Τὰ δύο ταῦτα εὐγενῆ ὄργανα τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, ἡ κεφαλὴ, ὅπου ὁ νοῦς ἐνοικεῖ, καὶ ἡ καρδιά, ὅπου ἡ πηγὴ τῆς ζωῆς, μᾶς παρέχουν μίαν θαυμασίαν εἰκόνα καὶ διὰ τὸ ἐκκλησιολογικὸν Σῶμα, ἔνθα ὁ Χριστὸς ὡς κεφαλὴ καὶ ἡ Ἐκκλησία ὡς καρδιά, συνεργοὺν διὰ τὴν ἱστορικὴν καὶ ἐσχατολογικὴν ζωοποίησιν καὶ θεοποίησιν τῶν μελῶν τοῦ σώματος.

Οὕτως ἡ Ἐκκλησία, ὡς «κοινωνία» καὶ «σύννοδος» ἁγίων καὶ ὡς λειτουργικὸς χῶρος, ὅπου τὸ Ἅγιον Πνεῦμα ὁρατῶς ἐνεργεῖ καὶ ἐργάζεται διὰ τῶν χαρισμάτων τοῦ τῷ σωτηριολογικῷ καὶ τελειωτικῷ Του ἔργον εἶναι ἡ νέα ἀνθρωπότης εἰς τὸν παρόντα αἰῶνα. Δὲν εἶναι ἓν ἀπλοῦν μέσον διὰ τὴν πραγμάτωσιν τῶν σκοπῶν τῆς θείας Οἰκονομίας, ἀλλ' ἡ συγκεκριμένη ἐκπλήρωσις τοῦ ἱστορικοῦ καὶ ἐσχατολογικοῦ φάσματος τῆς νέας ἀνθρωπότητος⁵⁴. Διότι, ὡς καὶ ἡ παύλειος θεολογία τονίζει, ὁ σαφὴς ἐσχατολογικὸς σκοπὸς τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ ἐνότης τῆς ὅλης δημιουργίας ἐν Χριστῷ (Ἐφεσ. 1,10) καὶ ἡ Ἐκκλησία ἀποτελεῖ, ἀναμφισβητήτως, τὴν ἀπαρχὴν τῆς ὁρατῆς καὶ ἱστορικῆς ταύτης ἐνότητος. Ἀκόμη, ἡ Ἐκκλησία διὰ τῶν λειτουργημάτων τῆς ἐνεργεῖ ἐν τῷ παρόντι ὡς «ἐν ἐσχατολογικὸν σημεῖον» καὶ ἐσχατολογικὸν γεγονὸς, μεγάλης σπουδαιότητος, διὰ τὴν πραγμάτωσιν καὶ φανέρωσιν τῆς ἐνότητος τῆς καθόλου δημιουργίας⁵⁵.

53. Πρβλ. J. MEYENDORF, St. Gregory Palamas and Orthodox Spirituality, σελ. 140.

54. Βλ. C. K. BARRETT, From First Adam to Last, London 1962, σελ. 112, ὅπου τονίζεται ἡ συντηρητικὴ προτεσταντικὴ ἀποψις, καθ' ἣν ἡ Ἐκκλησία εἶναι τὸ σημεῖον καὶ ὄχι ἡ πραγματοποίησις τῆς νέας ἀνθρωπότητος καὶ ὅτι ἀποτελεῖ αὕτη τὸ μέσον διὰ τοῦ ὁποίου ὁ Θεὸς ἐκπληροῖ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τὸν ἐσχατολογικὸν σκοπὸν τῆς θείας Οἰκονομίας, χωρὶς ὅμως ἡ Ἐκκλησία τελικῶς νὰ εἶναι ἡ ἐκπλήρωσις τοῦ σκοποῦ τούτου.

55. Πρβλ. P. F. THERON, «Christus, die Gees, Kerk en Kosmos volgens Efesiërs 4,7-10», ἐν Nederduits Gereformeerde Theologische Tydskrif, 14 (3, 1973), σελ. 214-223.

3. Ἡ θέωσις διὰ τῆς Λατρείας καὶ τῶν Μυστηρίων.

Ἡ Ἐκκλησία, ὅμως, ὡς κοινωνία Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ὡς «κοινωνία θεώσεως», λαμβάνει συγκεκριμένην καὶ ἐνεργὸν λειτουργικὴν μορφήν, κατὰ τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησιολογίαν, ἐν τῷ γεγονότι τῆς Λατρείας καὶ τῆς μυστηριακῆς ζωῆς. Ἐγράψαμεν παλαιότερον, ὅτι ἐν τῇ Ὁρθόδοξῳ Λατρείᾳ ὁ ἄνθρωπος, ὡς λειτουργικὸν δημιούργημα, «εὐρίσκει τὰς ἀληθεῖς ἀνθρωπολογικὰς αὐτοῦ προϋποθέσεις διὰ τὴν διαφύλαξιν καὶ ἀνέλιξιν τῶν βαθυτάτων αὐτοῦ ἐφέσεων πρὸς τελείωσιν, ὁλοκληρώσιν καὶ πλήρωσιν ἑαυτοῦ, ὡς ἀληθοῦς προσώπου», καθ' ὅσον «ἐν τῇ δοξολογικῇ λατρείᾳ τοῦ Θεοῦ αἴρονται συγχρόνως καὶ αἱ δαιμονικαὶ ἐγκεντρικαὶ τάσεις καὶ οἱ κίνδυνοι ἀλλοτριώσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ θεοποιήσεως τοῦ ἀτόμου»⁵⁶.

Ἐν τῇ Λατρείᾳ ἔχομεν, λοιπόν, θέωσιν τοῦ προσώπου καὶ οὐχὶ θεοποίησιν τοῦ ἀτόμου. Ἡ Λατρεία μὲ τὴν θείαν Λειτουργίαν καὶ τὰ Μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας ἀποβαίνει «πηγὴ συνθέσεως» διὰ τὴν κοινωνίαν⁵⁷ καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀποτέλεσμα «ἐκάστης ἱεροτελεστικῆς πραγματείας» ἐν τῇ λατρείᾳ εἶναι ἡ «συναγωγὴ» τῶν «μεριστῶν ἡμῶν ζωῶν» εἰς τὴν θαυμαστὴν ἐκείνην «ἐνοειδῆ θέωσιν»⁵⁸. Ἡ ἀναγωγὴ τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴν δαιμονιώδη κατάστασιν τοῦ ἐγκεντρικοῦ ἀτόμου εἰς τὴν θεοποιὸν πραγματικότητα τοῦ κοινωνοῦντος προσώπου εἶναι καρπὸς μιᾶς «λειτουργικῆς κοινωνίας». Δι' αὐτῆς τῆς λειτουργικῆς κοινότητος ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὴν κατάστασιν τοῦ πεπτωκότος ἀτόμου μετατίθεται εἰς τὴν πραγματικότητα τῆς «κοινωνίας» προσώπων, δηλ. εἰς τὸν ἐκκλησιολογικὸν ἐκείνον λειτουργικὸν «χώρον», ὅπου ἡ παρουσία τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ διενεργεῖ τὸ θαῦμα τῆς τελειώσεως τῆς δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου. Καθ' ὅσον μάλιστα ὁ ἄνθρωπος ἐδημιουργήθη διὰ νὰ γίνῃ εἰκὼν τῆς τριαδικῆς θεότητος, ἐν τῷ παρόντι καὶ νὰ μαρτυρῇ διὰ τῆς τριαδολογικῆς διαστάσεως τῆς «κοινωνικότητος» αὐτοῦ τὴν ἀληθῆ μορφήν ζωῆς, ὡς κοινωνίας προσώπων καὶ ὡς μαρτυρίας τῶν τριαδολογικῶν λειτουργιῶν τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ κόσμῳ.

Ἡ Λατρεία, μὲ τὴν θείαν Λειτουργίαν καὶ τὰ Μυστήρια, ἀποτελεῖ διὰ τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν τὸ κέντρον τῆς ἐκκλησιολογικῆς πνευματολογίας της, ἀλλὰ καὶ τῆς πνευματολογικῆς ἀνθρωπολογίας της. Δι' αὐτῆς ἡ δοξολογία τοῦ Θεοῦ ἐγγίζει τὴν οὐσίαν τῆς πνευματικῆς ζωῆς καὶ ἀντικατοπτρίζει τὴν ἐσχατολογικὴν πραγματικότητα τῆς δοξοποιήσεως τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ θεία Λειτουργία, μὲ τὰ τελούμενα ἐν αὐτῇ, ἐὰν ἐρμηνευθῇ διὰ τοῦ βιβλικοῦ ἱστορικοῦ σχήματος «ὑπόσχσεις-ἐκπλήρωσις», θὰ ἴδωμεν ὅτι ἀπο-

56. Γ. Π. ΠΑΤΡΩΝΟΥ, Σχέσις παρόντος καὶ μέλλοντος, σελ. 136.

57. ΕΙΡΗΝΑΙΟΥ, Κατὰ αἵρέσεων IV 18,5 (PG. 7, 1028A).

58. ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΑΡΕΟΠΑΓΙΤΟΥ, Περὶ ἐκκλησ. ἱεραρχίας 3,1 (PG. 3, 424C).

τελεῖ τὸν προθάλαμον καὶ τὸν ἀρραβῶνα τῆς τελείας ἐν τῷ μέλλοντι κοινωνίας τοῦ Θεοῦ μετὰ τῶν ἁγίων Του καὶ ὅτι διὰ τοῦ λειτουργικοῦ δράματος καὶ τῆς λατρευτικῆς ἀτμοσφαίρας προγεύεται ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τοῦδε τῆς μελλούσης ἐσχατολογικῆς δόξης⁵⁹.

Θὰ ἦτο παραποίησης τῆς ὀρθοδόξου λειτουργιολογίας, ἐὰν δὲν ἐτονίζετο δεόντως ἡ ἔντονος ἐσχατολογικὴ διάστασις τῆς λειτουργικῆς ζωῆς καὶ τῆς λειτουργικῆς κοινότητος ὡς «κοινωνίας ἁγίων» καὶ «κοινωνίας θεώσεως». Ἡ συνεχὴς ἐνατένισις πρὸς τὸ μέλλον καὶ ἡ ἐναγώνιος, θὰ ἐλέγομεν, προσμονὴ τοῦ Χριστοῦ, ὡς Κυρίου τῆς ἱστορίας καὶ τῶν ἐσχάτων, πρὸς δοξοποίησιν διὰ τῆς ἐνδόξου δευτέρας ἐλευσέως Του ἀπάσης τῆς δημιουργίας, εἶναι βασικὸν χαρακτηριστικὸν γνῶρισμα τῆς θείας Λατρείας καὶ τῆς λειτουργικῆς ζωῆς. Ἡ ἐσχατολογικὴ αὕτη ἀναμονή, ὅμως, προϋποθέτει τὸ ἤδη ἐν τῷ παρόντι λειτουργικῶς πραγματοποιηθὲν καὶ πραγματοποιούμενον γεγονὸς βιώσεως ὑπὸ τῶν πιστῶν τῶν ἐσχατολογικῶν χαρισμάτων τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Τὸ γεγονὸς ἀκριβῶς τοῦτο «καθιστᾷ τὴν ὀρθόδοξον θεολογίαν ὡς τὴν πλέον ἐσχατολογικῶς προδιατεθειμένην ὅλων τῶν ἄλλων παραδόσεων καὶ διὰ τοῦτο αὕτῃ θέτει τὰ αὐτὰ προβλήματα τῆς Ἐκκλησιολογίας κατ' ἄλλον τρόπον... Ἐν αὐτῇ τῇ ἐννοίᾳ, οἱ ὀρθόδοξοι εἶναι ἐκεῖνοι, ἐν συνδυασμῷ μετὰ τῆς λειτουργικῆς Ἐσχατολογίας των, οἱ ὁποῖοι θὰ τονίσουν τὴν μελλοντικὴν διάστασιν τῆς παραδόσεως ἐπὶ τῇ βάσει πάντοτε τοῦ παρελθόντος τῆς μιᾶς κοινωνίας τῆς πίστεως»⁶⁰.

Οὕτως, ἡ ὀρθόδοξος λειτουργικὴ ζωὴ, ἔχουσα ὡς κύριον σκοπὸν τὴν θέωσιν τοῦ ἀνθρώπου, διασφᾷζει διὰ τοῦ εὐχαριστιακοῦ καὶ δοξολογικοῦ χαρακτῆρος τῆς τὴν ἐσχατολογικὴν παράδοσιν τῆς Ἐκκλησίας, ὡς ζῶσαν ἐν τῷ παρόντι πραγματικότητα. Ἰδιαίτερος δὲ διὰ τοῦ τριαδολογικοῦ χαρακτῆρος τῆς πνευματικῆς ζωῆς συνθέτει ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς θεώσεως τὴν ἱστορικὴν καὶ ἐσχατολογικὴν διάστασιν τῆς θείας Λειτουργίας. Πράγματι, ἐν τῇ θείᾳ Λειτουργίᾳ οἱ πιστοί, «μεμνημένοι τοῦ σταυροῦ, τοῦ τάφου, τῆς τριημέρου ἀναστάσεως», τῶν γεγονότων δηλ. τῆς ἱστορικῆς ζωῆς τοῦ Χριστοῦ, εἶναι ἐστραμμένοι μετὰ «προσδοκίας» πρὸς τὴν τελικὴν ἀνάστασιν καὶ τὴν «ἐνδοξον Αὐτοῦ παρουσίαν»⁶¹. Ἡ ἱστορικὴ στιγμή τῆς σωτηρίας, ὡς καρπὸς τῶν γεγονότων τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος, εὐρίσκεται εἰς πλήρη λειτουργικὴν κοινω-

59. Βλ. Σ. Χ. ΑΓΟΥΡΙΑΟΥ, Χρόνος καὶ Αἰωνιότης, σελ. 78.

60. Ν. ΝΗΣΙΩΤΟΥ, Ἡ Ἀπολογία τῆς Ἐπιίδος, ἐν «Θεολογία», (3, 1975), σελ. 508-509.

61. Βλ. τὴν εὐχαριστιακὴν ἐπίκλησιν, «μεμνημένοι τοίνυν... πάντων τῶν ὑπὲρ ἡμῶν γεγενημένων, τοῦ Σταυροῦ, τοῦ Τάφου, τῆς Τριημέρου Ἀναστάσεως, τῆς εἰς οὐρανοὺς Ἀναβάσεως, τῆς ἐκ δεξιῶν Καθέδρας, τῆς δευτέρας καὶ ἐνδόξου πάλιν Παρουσίας», ἐν συσχετισμῷ πρὸς τὸν ἐπίλογον τοῦ Συμβόλου τῆς Πίστεως.

νίαν ἐν τῇ θείᾳ Λειτουργίᾳ μὲ τὴν μέλλουσαν ἐσχατολογικὴν ἐποχὴν τῆς Παρουσίας. Ἡ εὐχαριστιακὴ «ἀνάμνησις» καὶ ἡ τοῦ Συμβόλου τῆς Πίστεως «προσδοκία» προσδιορίζουν τὰ ὅρια τῆς χριστολογικῆς καὶ λειτουργικῆς φύσεως τῆς θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ δὲ συμμετοχὴ τῶν ἀνθρώπων εἰς τὴν θεϊαν λατρείαν δὲν προσφέρει μόνο μίαν ἀπλὴν θέαν τῶν ἐσχατολογικῶν πραγματικοτήτων, ἀλλὰ διὰ τοῦ λειτουργικοῦ Μυστηρίου γίνεται οὐσιαστικὴ πρόγευσις καὶ ἀληθὴς μετοχὴ ἐν τῇ μελλούσῃ καὶ ἐρχομένῃ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν, ὅπου καὶ ἡ τελείωσις τῆς θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου⁶².

Τὰ ἐν τοῖς Μυστηρίοις ἐνσωματούμενα ἱστορικὰ γεγονότα τῆς θείας Οἰκονομίας, διὰ τῶν ὁποίων ἡ θέωσις τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ φανεροῦνται ὡς συνεχῶς εἰσερχόμενα καὶ πραγματοποιούμενα ἐν τῇ παρούσῃ ἱστορικῇ φάσει, καταδεικνύουν συγχρόνως καὶ τὸν τελικὸν σκοπὸν αὐτῶν πρὸς πληρωσιν καὶ τελείωσιν ἐν τῷ μέλλοντι. Ἐν τοῖς Μυστηρίοις ἡ ἱστορία τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ ἱστορία τῆς θείας Οἰκονομίας συνυπάρχουν ὡς μία ἐνότης, ὡς μία θεανθρωπίνῃ ἱστορίᾳ, ὡς ἡ ἱστορία τῆς σωτηρίας καὶ τῆς λυτρώσεως πάντων. Ἐν τοῖς Μυστηρίοις δὲν εἶναι ἀπλῶς παρόντα τὰ σωτηριολογικὰ γεγονότα τοῦ παρελθόντος, ὡς μία «ἀνάμνησις», ἀλλ' ὡς παροῦσα βίωσις αὐτῶν μεθ' ἀπάντων τῶν γεγονότων τῶν Ἐσχάτων, ἅτινα συγχρόνως εἶναι ἤδη παρόντα καὶ εὐρίσκονται ἐν λειτουργικῇ πραγματοποιήσει.

Ἐν τῇ λατρείᾳ, ὅθεν, ὅπου ἡ ἐνάσκησις τῶν πνευματικῶν χαρισμάτων καὶ ὅπου αἱ «σωτηριώδεις τελεταὶ» ἱεουργοῦν «τὴν ἱερὰν τῶν τελουμένων θέωσιν»⁶³, ἡ ἐσχατολογία εὐρίσκεται εἰς ὁδὸν πραγματοποιήσεως. Τὸ «Ἅγιον Πνεῦμα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ ἐν τοῖς Μυστηρίοις διαδηλοῖ τὴν ἀπαρχὴν» (Ρωμ. 8,23) καὶ τὸν «ἀρραβῶνα» (Β' Κορ. 1,22· 5,5) τῶν ἐσχάτων ἐν τῷ παρόντι καὶ ὅτι τοῦτο ἀποτελεῖ τὴν δύναμιν ἀλλὰ καὶ τὸ «σημεῖον» τῆς νέας ἐσχατολογικῆς πραγματικότητος τῆς Ἐκκλησίας⁶⁴. Τὸ «Ἅγιον Πνεῦμα διὰ τῶν Μυστηρίων ὄχι μόνον συμπληροῖ τὸ χριστολογικὸν ἔργον ἀλλὰ καὶ πληροῖ τὸ σχέδιον τῆς θείας Οἰκονομίας. Εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον καθιστᾷ ἐνιαίαν τὴν ἱστορικὴν καὶ ἐσχατολογικὴν πορείαν τῆς Ἐκκλησίας καὶ συνθέτει τὴν διπολικότητα τῶν διαστάσεων αὐτῆς. Οὕτω, Λόγος καὶ Πνεῦμα, ἐνσάρκωσις καὶ θεοπνευστία, Πάσχα καὶ Πεντηκοστή, φύσις καὶ πρόσωπον, σῶμα καὶ μέλη, ἐνότης καὶ πολλαπλότης, ὄντολογικὴ ἀνάληψις καὶ πρόσληψις τῆς ἀνθρωπίνης πραγματικότητος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐν Χριστῷ καὶ πλήρης μετοχὴ τῶν ἀνθρώπων εἰς τὴν καθόλου θεϊκότητα ἐν Ἀγίῳ Πνεύματι, πάντα ταῦτα γί-

62. Βλ. Α. SCHMEMANN, Σύγχρονος κόσμος καὶ ἐκκλησιαστικὴ λατρεία, ἐν «Σύνορον», 37 (1966), σελ. 7.

63. ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΑΡΕΟΠΑΓΙΤΟΥ, Περὶ ἐκκλησ. ἱεραρχίας III 3,7 (PG. 3, 436C).

64. Πρβλ. C. K. BARRETT, From First Adam to Last, σελ. 110.

νονται παροῦσαι καὶ ζωνταναὶ πραγματικότητες, ἔνεκα ἀκριβῶς τοῦ διττοῦ χαρακτῆρος, ἱστορικοῦ καὶ ἐσχατολογικοῦ, τῶν Μυστηρίων καὶ τῆς λειτουργικῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας⁶⁵. Ἡ θέωσις καὶ πάλιν ἐνταῦθα, ἐντασσομένη εἰς τὴν οὐσίαν τῆς θείας Οἰκονομίας, συνδέει ἐν χριστολογικῇ καὶ πνευματολογικῇ ἐννοίᾳ τὴν ἀντικειμενικῶς συντελεσθεῖσαν ἀνάπλασιν καὶ ἀνακαινίσιν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ μετὰ τῆς ὑποκειμενικῶς βιωθείσης ἐν τοῖς Μυστηρίοις τελειώσεως τῶν προσώπων.

Τοῦτο σημαίνει, ὅτι ἡ θέωσις προϋποθέτει ζῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ μετοχὴν ἐν τοῖς Μυστηρίοις αὐτῆς. Συμφώνως δὲ πρὸς τὰς ἐν αὐτῇ τριαδολογικὰς λειτουργίας, ἡ θέωσις, ὡς ζωὴ ἐν κοινωνίᾳ προσώπων, δηλοῖ τὴν ἐν τῷ παρόντι ἐναρξίν τῆς «καινῆς ζωῆς» καὶ ὅτι ὁ «καινός» ἐν Χριστῷ ἄνθρωπος (Ἐφεσ. 2,15) ἤδη περιπατεῖ, οὐχὶ μόνον «ἐν καινότητι ζωῆς» (Ρωμ. 6,4), ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ καινῷ αἰῶνι τῆς Χριστοῦ βασιλείας⁶⁶. Ἡ εἰσβολὴ αὕτη τῆς ἐσχατολογικῆς πραγματικότητος τοῦ «καινοῦ αἰῶνος» ἐν τῷ παρόντι, ἐκδήλως φανεροῦται ἐν τῇ θεώσει, ὡς μεταμόρφωσις τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς κοινωνίας, μὲ σαφεῖς ἐκδηλώσεις ἐπὶ τοῦ χαρακτῆρος τῶν πιστῶν καὶ τῆς χριστιανικῆς κοινωνίας.

Δὲν πρόκειται δὲ μόνον περὶ ἀτομικῶν πνευματικῶν ἐκδηλώσεων καὶ χαρισματικῶν λειτουργιῶν, ἀλλὰ κυρίως περὶ τῆς ἀληθοῦς στάσεως καὶ ἀληθοῦς ἐνεργείας τῆς κοινωνίας τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῷ παρόντι κόσμῳ. Πρόκειται περὶ τῆς δυναμικῆς μεταμορφωτικῆς τῆς παρουσίας εἰς τὰς κοινωνικὰς καὶ ἱστορικὰς μεταλλαγάς, εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ ἐσχατολογικοῦ χαρακτῆρος τῆς «καινότητος» καὶ ἀληθείας τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὰς δομὰς τῶν κοινωνιῶν καὶ πολιτισμῶν, ὥστε ἡ ἱστορία νὰ μὴ πορεύεται ἐρήμην τῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ χαρισμάτων τοῦ Πνεύματος. Τοῦτο τὸ ἐσχατολογικὸν στοιχεῖον θὰ δώσῃ, ἀσφαλῶς, μίαν νέαν μορφήν καὶ κατεύθυνσιν εἰς τὴν πορείαν τοῦ κόσμου, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν ἰδίαν τὴν Ἐκκλησίαν θὰ περιφρουρήσῃ ἀπὸ τὰ ἐκάστοτε παρουσιαζόμενα ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἐκκοσμικευτικὰ ρεύματα, τὰ ὅποια εἶναι δυνατόν νὰ ἀλλοιώσουν τὴν φύσιν τῆς καὶ νὰ ἀλλοτριώσουν τοὺς σκοπούς τῆς.

Ἡ μύησις, ἐντεῦθεν, εἰς τὰ Μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ μετοχὴ τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὰς χαρισματικὰς λειτουργίας ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἀποκορύφωσιν τῆς πνευματικῆς ζωῆς, εἰς τὴν θέωσιν. Τὸ γενέσθαι δὲ τὸν ἄνθρωπον «κατὰ χάριν» ὅ,τι ὁ Θεὸς εἶναι «κατὰ φύσιν» θεωρεῖται ὡς τὸ κέντρον καὶ ἡ καρδιά τῆς ὀρθοδόξου πνευματικότητος. Τὰ Μυστήρια διὰ τῆς θεώσεως κατανοοῦν-

65. T. HOPKO, *Holy Spirit in Orthodox Theology*, σελ. 187.

66. ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, Ὑπόμν. εἰς Ἡσαΐαν, 62 (ΒΕΠΙΕΣ, 23, σελ. 239, στ. 16)

ται, οὕτω, κατὰ ἓνα θεανδρικὸν ὑπαρκτικὸν τρόπον⁶⁷ καὶ ἐγγίζουσιν τὰς οὐσιωδεστέρας λειτουργίας τῆς πνευματικῆς ζωῆς, ἀποκαλύπτουν δὲ εἰς τὸν ἄνθρωπον μίαν νέαν προσωπικὴν σχέσιν αὐτοῦ μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ δημιουργοῦν διὰ τὴν ἱστορίαν ἓνα νέον ἄνθρωπον.

Τὸ στοιχεῖον τοῦτο τῆς «καινότητος» ἰδιαίτερος τονίζει ἡ ἐσχατολογικὴ σημασία τῶν Μυστηρίων τῆς Ἐκκλησίας, καθ' ὅσον τὰ μυστήρια, ὡς καὶ τὰ θαύματα εἰς τὴν Κ. Διαθήκην, εἶναι «σημεῖα» τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ.

Ὑπ' αὐτὴν τὴν ἔννοιαν ἐξεταζόμενον τὸ μυστήριον τῆς Μετανοίας, εἰδικώτερον, δὲν πρέπει νὰ ἐκληφθῇ ὡς ἐν μυστήριον ἐπιστροφῆς μόνον, ὡς ἐν γεγονόσι τὸ ὁποῖον δηλοῖ ἐγκατάλειψιν μιᾶς προηγούμενης καταστάσεως καὶ εἴσοδον εἰς μίαν νέαν, ἀλλὰ καὶ ὡς μυστήριον τὸ ὁποῖον ἐμπεριέχει πάντα ὅσα ἐπαγγέλλεται ἡ εἴσοδος τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ εἰς τὸν κόσμον. Δὲν πρόκειται περὶ μιᾶς ἀπλῆς ρήξεως μὲ τὴν προηγούμενην ἁμαρτωλὸν κατάστασιν, πρὸ τῆς ἀπειλῆς μιᾶς ἐπικειμένης ἐσχατολογικῆς κρίσεως, ἀλλὰ κυρίως πρόκειται περὶ τῆς φανερώσεως μιᾶς νέας, ποιοτικῶς, μορφῆς ζωῆς, τὴν ὁποίαν ἐμπεριέχει τὸ «ἐπιστρέφειν» καὶ «μετανοεῖν» τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ μετάνοια, καθὼς τοῦλάχιστον ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς κατενόει αὐτήν, δὲν εἶναι γεγονὸς ἀρνητικόν, διότι δὲν πρόκειται περὶ νόμου, ὡς εἰς τὸν Ἰουδαϊσμόν, ἀλλὰ περὶ χάριτος καὶ περὶ «εὐαγγελίου»⁶⁸ καὶ εὐαγγελισμοῦ τοῦ κόσμου δι' ἐκείνην τὴν μοναδικὴν καὶ μεγάλην χαράν, «ἥτις ἔσται παντὶ τῷ λαῷ» (Λουκ. 2,10).

Τὸ κήρυγμα Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ περὶ μετανοίας εἰς τὴν Κ. Διαθήκην δὲν τίθεται μόνον ὡς διαχωριστικὴ γραμμὴ δύο περιόδων ἀλλὰ καὶ ὡς τομὴ διὰ τὴν διάφορον κατανόησιν τῆς ἰουδαϊκῆς καὶ χριστιανικῆς μετανοίας. Ὁ Ἰησοῦς ἦτο σαφὲς ἐπ' αὐτοῦ εἰς τὸ κήρυγμά Του πρὸς τὸν λαὸν καὶ πρὸς τοὺς ὑπευθύνους φορεῖς τοῦ παλαιοῦ πνεύματος, τοὺς Φαρισαίους, ὅτι δηλ. «ὁ Νόμος καὶ οἱ προφῆται μέχρις Ἰωάννου», ἔκτοτε ἄρχεται νέα περίοδος καὶ νέα οὐσιαστικώτερα κατανόησις τῆς μετανοίας, καθ' ὅσον «ἀπὸ τότε ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ εὐαγγελίζεται» (Λουκ. 16,16). Ἡ μετάνοια εἶναι μετακίνησις τοῦ ἀνθρώπου ἐκ μιᾶς ἱστορικῆς λογοκρατικῆς ἀντιμετωπίσεως τῆς ζωῆς πρὸς τὴν μυστηριακὴν, χαρισματικὴν καὶ «ἄρρητον» ἐσχατολογικὴν πραγματικότητα, τὴν ὁποίαν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ «εὐαγγελίζεται» εἰς τὸν κόσμον. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ πρόσκλησις εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὴν νέαν χριστιανικὴν ἀντίληψιν, πρέπει νὰ γίνεται ἐν πνεύματι μετανοίας⁶⁹.

Οὕτως ἡ μετάνοια, ὡς βασικὴ προϋπόθεσις τῆς θεώσεως, λαμβάνει ἰσχυράν ἐσχατολογικὴν προέκτασιν καὶ ἀντιπροσωπεύει τὸν νέον ἀναπροσανατολισμὸν τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος ἐν τῇ ἱστορικῇ πορείᾳ, μὲ σαφεῖς

67. Πρβλ. Π. ΕΥΔΟΚΙΜΟΦ, Ἡ Ὁρθόδοξια, σελ. 127.

68. Πρβλ. J. BEHM, «Μετάνοια», ἄρθρον, ἐν Th. D.N.T., τόμ. IV, σελ. 1003.

69. K. L. SCHMIDT, «Βασιλεία», ἄρθρον, ἐνθ' ἄνωτ., τόμ. I, σελ. 588.

ἐσχατολογικὰς διαστάσεις. Δὲν εἶναι μόνον τὸ κήρυγμα τῶν προφητῶν ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ περὶ τῆς μετανοίας καὶ ἐπιστροφῆς τοῦ Ἰσραὴλ ἐν ὅψει τῆς ἐλευσεως τοῦ ἐσχατολογικοῦ Μεσσίου. Καὶ ὁ ἐσχατος τῶν προφητῶν Ἰωάννης, ὁ πρόδρομος τοῦ Μεσσίου Χριστοῦ, τὸ αὐτὸ κήρυγμα ἀπευθύνει. Ἡ ἔλευσις τοῦ Μεσσίου καὶ ἡ ἀναγνώρισις Αὐτοῦ ὡς Κυρίου τῆς ἱστορίας σημαίνει μετάνοιαν, «καρδίαν συντετριμμένην καὶ τεταπεινωμένην» (Ψαλμ. 50,19· πρβλ. Ἦσ. 64,6), «καρδίαν καθαρὰν» (Ψαλμ. 50,12) καὶ «καρδίαν καινὴν» (Ἰεζ. 36,26). Ὁ ἐσχατολογικὸς οὗτος χαρακτήρ τῆς μετανοίας εἶναι, ἀσφαλῶς, περισσότερον ἐμφανὴς εἰς τὸ κήρυγμα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ. Ἐκεῖ ἡ μετάνοια συσχετίζεται ἀμέσως μὲ τὴν ἔλευσιν τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ καὶ σημαίνει τὸ «πλήρωμα» τῶν αἰώνων, ποὺ ὁ Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος ἀνήγγειλε· «μετὰ τὸ παραδοθῆναι τὸν Ἰωάννην ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν Γαλιλαίαν κηρύσσω τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Θεοῦ καὶ λέγων ὅτι πεπληρώται. ὁ καιρὸς καὶ ἤγγικεν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ· μετανοεῖτε καὶ πιστεύετε ἐν τῷ εὐαγγελίῳ» (Μάρκ. 1,14—15).

Διὰ τοῦτο ἀκριβῶς καὶ ἡ Ἐκκλησία, μετὰ τὴν ἀνάστασιν τοῦ Χριστοῦ, ἐκήρυττε καὶ κηρύσσει ὅτι πράγματι «ὁ Θεὸς ἀρχηγὸν καὶ σωτῆρα ὕψωσε τῇ δεξιᾷ αὐτοῦ, δοῦναι μετάνοιαν τῷ Ἰσραὴλ καὶ ἄφεσιν ἁμαρτιῶν» (Πράξ. 5,31). Καὶ ἀσφαλῶς δὲν πρόκειται μόνον διὰ τὸν Ἰσραὴλ ἀλλὰ καὶ διὰ πάντα τὰ ἔθνη. Καὶ μάλιστα «τοῖς ἔθνεσιν ὁ Θεὸς τὴν μετάνοιαν εἰς ζωὴν ἔδωκεν» (Πράξ. 11,18). Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ «ζωὴ» τοῦ μέλλοντος, ἡ «ζωή» ποὺ ἔρχεται μετὰ τὴν Ἀνάστασιν, εὐρίσκεται εἰς ἅμεσον σχέσιν καὶ ἀναφορὰν πρὸς τὸν ἐσχατολογικὸν χαρακτήρα τῆς μετανοίας καὶ τῆς ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν. Εἶναι δὲ ἡ μετάνοια καρπὸς τῆς «χρηστότητος τοῦ Θεοῦ» πρὸς τὸν κόσμον (Ρωμ. 2,4) καὶ ὁδὸς ὅπως φθάσῃ ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν σωτηριολογικὴν καὶ ἐσχατολογικὴν «ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας» (Β' Τιμ. 2,25). Ἐνεκα δὲ τῆς σπουδαιότητος ταύτης τῆς μετανοίας ἡ Ἐκκλησία συνεσχέτισεν αὐτὴν μὲ τὴν ἀποδοχὴν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐν τῇ ἱστορίᾳ (Πράξ. 11,15—18) καὶ ἐθεώρησεν αὐτὴν ὡς «sine qua non» τῆς χριστιανικῆς ζωῆς⁷⁰. Ὡς τὴν προϋπόθεσιν ἐπανευρέσεως ὑπὸ τοῦ πεπτωκότος ἀνθρώπου τῆς ἀπολεσθείσης «ζωῆς»⁷¹.

Ἡ σπουδαιότης δὲ τῆς μετανοίας, διὰ τὴν εἰσοδὸν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, ὡς καὶ ἡ διὰ τῆς μετανοίας μετοχὴ τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸ μυστήριον τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, εἶναι ἀσφαλῶς πρόδηλος διὰ τὴν πατερικὴν θεολογίαν. Καθ' ὅσον, μάλιστα, ἡ μετάνοια ἄγει τὸν ἄνθρωπον ἰδιαίτερος εἰς τὴν κατάστασιν τῆς θεώσεως. Ἡ πρόταξις τῆς μετανοίας, ἐπικειμένης τῆς

70. A. RICHARDSON, An Introduction to the Theology of the New Testament, London 1961, σελ. 33.

71. ΕΡΜΑ, Ποιμὴν, παραβολὴ 8, 6, 6 (ΒΕΠΕΣ, 3, σελ. 83, στ. 25-29).

βασιλείας τοῦ Θεοῦ, ὑπὸ τῆς βιβλικῆς παραδόσεως (Μάρκ. 1,15), κατανοεῖται ὑπὸ τῶν Πατέρων μετὰ τὴν ἔννοιαν ταύτην τῆς ἐσχατολογικῆς λειτουργίας τοῦ μυστηρίου διὰ τὴν ἔνταξιν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν καινὴν «ζωὴν». Ἐπόμενον εἶναι, λοιπόν, ὅτι ἡ εἰσοδος τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν ἐσχατολογικὴν ζωὴν τῆς βασιλείας καὶ ἡ μετοχὴ αὐτοῦ εἰς τὴν αἰωνίαν δόξαν τοῦ Θεοῦ, ἀν καὶ ταῦτα εἶναι ἐσχατολογικῆς φύσεως γεγονότα, διὰ τῆς θεώσεως καθίστανται ὄντολογικὰ καὶ ἐν ταῦτῳ ὑπαρκτικά, ἐφ' ὅσον ἡ τῆς μετανοίας καὶ ἐπιστροφῆς πρᾶξις τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ ζωῆ δηλοῖ μεταλλαγὴν καὶ ἱστορικὸν μετασχηματισμὸν «ἐκ τοῦ παρὰ φύσιν εἰς τὸ κατὰ φύσιν» καὶ μετακίνησιν αὐτοῦ «ἐκ τοῦ διαβόλου πρὸς τὸν Θεόν»⁷².

Ἡ κίνησις, ἐπομένως, τῶν ἐν μετανοίᾳ ὑποστρεφομένων εἶναι κίνησις «πρὸς ἐκθέωσιν»⁷³ καὶ τελείωσιν τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τῆς παρούσης μάλιστα ζωῆς.

4. Ἀρχὴ τῆς θεώσεως τὸ θεῖον Βάπτισμα.

Ἰδιαιτέρως, ὅμως, θεοποιητικὰ χαρακτηρίζονται τὰ μυστήρια τοῦ Βαπτίσματος καὶ τῆς θείας Εὐχαριστίας⁷⁴. Ἡ ἔξαρσις τῶν δύο βασικῶν τούτων μυστηρίων ἐν σχέσει πρὸς τὴν θέωσιν τοῦ ἀνθρώπου εἶναι χαρακτηριστικὸν γνῶρισμα ἀμφοτέρων τῶν παραδόσεων διὰ τὴν Ὁρθόδοξον Θεολογίαν, τῆς τε βιβλικῆς καὶ τῆς πατερικῆς τοιαύτης⁷⁵.

Ἡ περὶ τοῦ μυστηρίου τοῦ βαπτίσματος βιβλικὴ ἀντίληψις εἶναι λίαν ἐνδιαφέρουσα διὰ τὸ θέμα τῆς θεώσεως καὶ οὐσιαστικῶς προγραμματικὴ διὰ τὴν σχετικὴν πατερικὴν διδασκαλίαν. Κατ' αὐτὴν «ὅσοι ἐβαπτίσθημεν εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐβαπτίσθημεν· συνετάφημεν οὖν αὐτῷ διὰ τοῦ βαπτίσματος εἰς τὸν θάνατον, ἵνα ὥσπερ ἠγέρθη Χριστὸς ἐκ νεκρῶν διὰ τῆς δόξης τοῦ πατρὸς, οὕτω καὶ ἡμεῖς ἐν καινότητι ζωῆς περιπατήσωμεν· εἰ γὰρ σύμφυτοι γεγόναμεν τῷ ὁμοιώματι τοῦ θανάτου αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀναστάσεως ἐσόμεθα· καὶ τοῦτο γινώσκοντες, ὅτι ὁ παλαιὸς ἡμῶν ἄνθρωπος συνεσταυρώθη, ἵνα καταργηθῇ τὸ σῶμα τῆς ἁμαρτίας, τοῦ μηκέτι δουλεύειν ἡμᾶς τῇ ἁμαρτίᾳ... εἰ δὲ ἀπεθάνομεν σὺν Χριστῷ, πιστεύομεν ὅτι καὶ συζήσομεν αὐτῷ» (Ρωμ. 6,3-8).

Ἐνταῦθα εὐρίσκομεν ἐν ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέρον παράδειγμα τῆς διαλε-

72. Διὰ τὴν σχέσιν τῆς πράξεως τῆς μετανοίας μετὰ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ καὶ διὰ τὴν δοξοποιητικὴν φύσιν τοῦ μυστηρίου τούτου τῆς Μετανοίας ἐν τῇ Ὁρθόδοξῳ Θεολογίᾳ, βλ. ἡμετέραν διατριβὴν «Σχέσις παρόντος καὶ μέλλοντος...», σελ. 148-149, ὅπου καὶ σχετικαὶ ἀναφοραὶ καὶ παραπομπαὶ εἰς τοὺς Πατέρας.

73. ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΑΡΕΟΠΑΓΙΤΟΥ, Περὶ θείων ὀνομάτων 12,3 (PG. 3, 972A).

74. Βλ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, Εἰς τὴν Α' Κορ., 24 (PG. 61, 201).

75. Βλ. σχετικῶς Η. Δ. ΜΟΥΤΣΟΥΛΑ, Ἡ σάρκωσις τοῦ Λόγου, σελ. 164.

κτικῆς μεταξύ παρόντος καὶ μέλλοντος, τὴν ὁποίαν ἐκφράζει τὸ μυστήριον τοῦ βαπτίσματος, καὶ ἡ ὁποία διαλεκτικὴ ἐμπεριέχει τὰς ἐσχατολογικὰς ἀντιλήψεις τοῦ ἀρχικοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὡς βλέπομεν, ὁ Ἀπόστ. Παῦλος θεωρεῖ ὅτι ὄντως τὸ βάπτισμα ἐγκαινιάζει ἐν τῷ παρόντι τὴν νέαν ζωὴν μετὰ τοῦ Χριστοῦ. Διὰ τοῦ βαπτίσματος ὁ πιστὸς ἀφ' ἑνὸς μὲν συναποθνήσκει καὶ συνθάπτεται μετὰ τοῦ Χριστοῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ συνανίσταται καὶ ὡς νέος ἄνθρωπος «συζῇ αὐτῷ». Ἀκόμη ὁ πιστὸς δέχεται τὸ βάπτισμα καὶ ὡς «σημεῖον» καὶ «μέσον» εἰσόδου του εἰς τὴν νέαν ἐσχατολογικὴν δημιουργίαν. Τὰ γεγονότα τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀναστάσεως, τὰ ὁποῖα δηλοῦνται διὰ τοῦ βαπτίσματος, οὐδόλως σημαίνουν τὸ τέλος τῆς γῆτινῆς ὑπάρξεως καὶ ἱστορίας, ἀλλὰ δηλοῦν τὴν μεταλλαγὴν καὶ τὴν εἰσόδον ἀπὸ τοῦδε εἰς τὴν ζωὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. Οὕτω τὸ βάπτισμα, ὅπου ὁ παρὼν καὶ ὁ μέλλων αἰὼν συμπλέκονται, διαγράφει τὴν ἐν τῷ παρόντι ἐσχατολογικὴν πορείαν τοῦ ἀνθρώπου⁷⁶.

Ὁ ἄνθρωπος, ἐντεῦθεν, διὰ τοῦ «θανάτου» τοῦ βαπτίσματος ἄγεται εἰς «γέννησιν καὶ ἀνακαινίσιν»⁷⁷. Διὰ τῆς γεννήσεως δὲ ταύτης ἀρχίζει καὶ ἡ χριστιανικὴ ζωὴ καὶ ὁδεύει ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τοῦ παρόντος πρὸς τὴν ἐπουράνιον κληρονομίαν τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. «ἀρχή, φησί, καὶ ὁδοποιήσις τῆς πρὸς Θεὸν οἰκειώσεως καὶ τῆς ἐπουρανίου κληρονομίας τὸ θεῖον ὑπάρχει βάπτισμα»⁷⁸. Ἡ «ἀρχή», ὅμως, καὶ ἡ «ὁδοποιήσις» αὕτη τῆς χριστιανικῆς πορείας, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν μέχρι τοῦδε ἐκπλήρωσιν, δεικνύει ἀσφαλῶς καὶ τὴν ἀναγκαιότητα τῆς μελλοντικῆς πληρώσεως.

Ἡ θέωσις, ὅθεν, ἔχει τὴν πραγματοποιηθεῖσαν «ἀρχήν» τῆς ἐν τῷ βαπτίσματι, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐγγύησιν τοῦ ἐσχατολογικοῦ «τέλους» τῆς πληρώσεως τῆς ἐν τῷ μέλλοντι. Ἐν τῷ βαπτίσματι ἡ πρώτη χριστιανικὴ κοινότης ἔβλεπε νὰ ἐκπληροῦται ὁ ὅλος σκοπὸς τῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐλεύσεως τοῦ Κυρίου καὶ διὰ τοῦτο ἐξ ὑπαρχῆς τὸ βάπτισμα ἦτο ἐν χρήσει, ἐγένετο «ἐπὶ τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν» (Πράξ. 2,38) καὶ ἐτέθη ὡς ὁ βασικώτερος στόχος τῆς μεταναστασίμου ἀποστολικότητος τῆς Ἐκκλησίας (Ματθ. 28,19), καθ' ὅσον κατὰ θεῖαν ἐπιταγὴν «ὁ πιστεύσας καὶ βαπτισθὲς σωθήσεται» (Μάρκ. 16,16). Οὕτω τὸ βάπτισμα, καὶ κατὰ τὴν πατερικὴν σκέψιν, εἶναι τὸ *primus movens* τῆς χριστιανικῆς πολιτείας. Εἶναι ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ γέννησις *par excellence* τῆς κατὰ Χριστὸν ζωῆς, «τὸ ὅλως ὑποστῆναι κατὰ Χριστόν», ὅπως τονίζει ὁ Νικόλαος Καβάσιλας εἰς τὴν «ἐν Χριστῷ ζωὴν»⁷⁹.

76. Βλ. C. K. BARRETT, *From First Adam to Last*, σελ. 109.

77. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, Εἰς Ματθ., Ὁμιλ. 82,4 (PG. 58, 743).

78. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, Ἐν Περὶ ἐκκλησ. ἱεραρχίας, 2, Διον. Ἀρεοπαγ. (PG. 4, 121BC).

79. C. N. TSIRPANLIS, *The Liturgical Theology of Nicolas Cabasilas*, ἐν «Θεολογία», 46 (1975), σελ. 437.

Ἀλλὰ τὸ χριστιανικὸν βάπτισμα ἔχει ὡς τελικὸν σκοπὸν τὴν «καινὴν» καὶ αἰωνίαν ἐσχατολογικὴν ζωὴν. Διὰ τοῦ βαπτίσματος ὁ ἄνθρωπος ἀπολούεται ἐκ παντὸς ρύπου καὶ ἁμαρτίας καὶ ἀποκαθίσταται εἰς τὴν καινὴν πραγματικότητα τῆς ἐσχατολογικῆς δικαίωσης (Α' Κορ. 6,11· Ἐφεσ. 5,26· Ἐβρ. 10,22). Καὶ εἶναι ἡ δικαίωσις αὕτη ἀπαλλαγὴ καὶ ἀπομάκρυνσις ἐκ τοῦ ἀρχικοῦ «κατακρίματος» καὶ ὁδοποιήσις «εἰς δικαίωσιν ζωῆς» (Ρωμ. 5,18), μὲ τὴν σαφῆ ἐσχατολογικὴν ἔννοιαν τῆς «δικαίωσης». Συγχρόνως, ὅμως, ἡ «δικαίωσις» αὕτη διὰ τὴν παροῦσαν νέαν πραγματικότητα, φέρει καὶ ἠθικὸν χαρακτήρα, διότι πρόκειται περὶ ζωῆς ἐκ Θεοῦ καὶ ἐν Χριστῷ. Πρόκειται περὶ τῆς «προδρομικῆς φανερώσεως τοῦ ἐλευσομένου αἰῶνος» ἐν τῷ βαπτίσματι, μὲ ἐκδηλώσεις ἠθικῆς τελειώσεως καὶ ἀνυψώσεως τοῦ ἀνθρώπου⁸⁰. Οὕτω τὸ βάπτισμα θεωρεῖται πρωταρχικὸν ἐκκλησιολογικὸν γεγονὸς «ἀπεκδύσεως τοῦ παλαιοῦ ἀνθρώπου σὺν ταῖς πράξεσιν αὐτοῦ» καὶ «ἐνδύσεως τοῦ νέου τοῦ ἀνακαινουμένου εἰς ἐπίγνωσιν» τῆς νέας ἀληθοῦς πραγματικότητος, ὡς ἀπαρχὴ δὲ τῆς νέας ζωῆς εἶναι καὶ ἀφετηρία τὸ βάπτισμα διὰ τὴν μεταμόρφωσιν τοῦ ἔσω ἀνθρώπου «κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος αὐτὸν» (Κολ. 3,10)⁸¹.

Πράγματι, ἡ Κ. Διαθήκη πιστεύει ὅτι ἐν Ἰησοῦ Χριστῷ ἔχομεν τὴν ἑναρξιν τῆς νέας δημιουργίας καὶ τὴν ἀφετηρίαν τῆς κοσμικῆς παλιγγενεσίας, ἃν καὶ ταῦτα δὲν εἶναι ὁρατὰ διὰ τῶν σωματικῶν ὀφθαλμῶν. Ἡ ἔλευσις τοῦ Χριστοῦ ἐν σαρκὶ ἐσήμανε τὴν ἐγκαίνισιν τῆς καινῆς κτίσεως καὶ τὴν ἀπαρχὴν τῆς ἀναδημιουργίας τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ὁ θάνατος Αὐτοῦ καὶ ἡ ἀνάστασις ἦσαν, ἐπίσης, τὰ κρίσιμα σημεῖα αὐτῆς τῆς νέας ἀπαρχῆς. Ὁμοίως καὶ τὸ Πνεῦμα, μὲ ὅλας τὰς ἐσχατολογικὰς του δωρεάς, κατήλθε κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς καὶ «ἐπλήρωσε» τὴν νέαν δημιουργίαν καὶ «ἐπλήσθησαν πάντες πνεύματος ἁγίου» (Πράξ. 2,1-3), βεβαιωθέντες περὶ τῆς ἐνάρξεως τῆς νέας ἐποχῆς καὶ τῆς νέας ἐσχατολογικῆς ζωῆς (Ἰεζ. 37,5 ἐξ· Ἰωάν. 20,22· πρβλ. Γεν. 2,7). Πάντα ταῦτα, ὅμως, σάρκωσις, θάνατος, ἀνάστασις τοῦ Χριστοῦ καὶ κάθοδος τοῦ Ἀγίου Πνεύματος ἐσήμαινον διὰ τὴν πρώτην Ἐκκλησίαν καὶ τὴν ἑναρξιν μιᾶς νέας ζωῆς διὰ τοῦ μυστηρίου τοῦ βαπτίσματος. Ἡ συσχέτισις αὕτη τῆς ἐσχατολογικῆς ἀντιλήψεως περὶ παλιγγενεσίας ἐν τῷ παρόντι καὶ τοῦ μυστηρίου τοῦ βαπτίσματος ἦτο εὐνόητος, ἐφ' ὅσον τὸ βάπτισμα εἶναι τὸ μυστήριον τῆς «ἀνωθεν γεννήσεως» (Ἰωάν. 3,3-5) καὶ τῆς εἰσόδου εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ⁸².

Ἡ βάπτισις, λοιπὸν, εἶναι ἀληθὴς ἀναγέννησις καὶ ἀπαιτεῖ τὴν ἐπέμ-

80. Α. ΟΕΡΚΕ, «Βαπτίζω», ἄρθρον ἐν Th. D.N.T., τόμ. I, σελ. 241.

81. Βλ. Γ. ΓΑΛΙΤΗ, Ἐκκλησία καὶ Βάπτισμα κατὰ τὴν Κ. Διαθήκην, Ἀνάτυπον, Θεσσαλονίκη 1972, σελ. 16.

82. Βλ. Α. RICHARDSON, An Introduction to the Theology of the N. Testament, σελ. 36.

βασιν τῆς ἁγιαστικῆς ἀρχῆς τοῦ προσώπου τοῦ Ἀγίου Πνεύματος. Τὸ ὕδωρ τοῦ βαπτίσματος γίνεται ὁ φορεὺς τῆς θείας ἐνεργείας καὶ τὸ αἰσθητὸν σημεῖον τῆς ζωοποιῶς δυνάμεως τοῦ μυστηρίου, διὰ τοῦ ὁποῦ δημιουργεῖται ἡ νέα ζωή, ἡ δὲ κολυμβήθρα τοῦ βαπτίσματος μεταβάλλεται εἰς «μήτραν υἱοθεσίας», κατὰ τὸν ἅγιον Διονύσιον τὸν Ἀρεοπαγίτην, διὰ τῆς ὁποίας «νέον τέκνον ἀναγεννᾶται ἀνωθεν»⁸³.

Τὸ βάπτισμα, ἐπίσης, εἶναι ἐν ἐσχατολογικὸν μυστήριον, τὸ ὁποῖον προεκτείνεται ἕως τὴν ἡμέραν ἐκείνην τῆς τελικῆς Κρίσεως. Ἀσφαλῶς, τὸ βάπτισμα συνεπάγεται κρίσιν καὶ ἐν τῷ παρόντι καὶ εὐρίσκεται εἰς ἄμεσον σχέσιν καὶ ἀναφορὰν πρὸς μίαν ἐνταῦθα ἤδη «πραγματοποιηθεῖσαν ἐσχατολογίαν». Ἡ ἀναφορὰ ὅμως τοῦ μυστηρίου τούτου καὶ εἰς τὸν μέλλοντα αἰῶνα καὶ εἰς τὴν τελικὴν κρίσιν, διανοίγει διὰ τὴν χριστιανικὴν ζωὴν τὸ ὅλον ἐσχατολογικὸν φάσμα τοῦ «τέλους» τῶν αἰώνων καὶ παρέχει εἰς τὸν ἐσχατολογικὸν χαρακτῆρα τοῦ μυστηρίου τὴν σαφῆ μελλοντικὴν του διάστασιν, παραλλήλως πρὸς τὸ ἤδη τονισθὲν στοιχεῖον τοῦ παρόντος. Ὁ χριστιανὸς πιστός, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι «εἰς κρίσιν οὐκ ἔρχεται ἀλλὰ μεταβέβηκεν ἐκ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωὴν» καὶ ὅτι «οὐδὲν νῦν κατὰκριμα τοῖς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ (Ρωμ. 8,1), εἶναι σαφῶς ἐστραμμένος πρὸς τὴν μέλλουσαν τελείωσιν καὶ διακαίωσιν. Ἡ πίστις καὶ ἡ μετάνοια, σχετιζόμενα ἀμέσως μὲ τὸ μυστήριον τοῦ βαπτίσματος, τίθενται ὡς βασικοὶ ὅροι εἰσόδου εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ (Μάρκ. 1,15), ἀλλὰ καὶ ὡς ἀπαραίτητος προϋπόθεσις διὰ τὴν ἐν τῷ παρόντι «λήψιν» τῶν ἐσχατολογικῶν δωρεῶν τοῦ Ἀγίου Πνεύματος· «Μετανοήσατε καὶ βαπτισθήτω ἕκαστος ὑμῶν ἐπὶ τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν ὑμῶν καὶ λήψετε τὴν δωρεάν τοῦ ἁγίου Πνεύματος» (Πράξ. 2, 38· πρβλ. Λουκ. 24,47· Πράξ. 5,31 κ.ά.).

Οὕτως, ἡ εἴσοδος εἰς τὴν ζωὴν τῶν πιστῶν τοῦ Ἀγίου Πνεύματος, διὰ τοῦ μυστηρίου τοῦ βαπτίσματος, οὐσιαστικῶς σημαίνει καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ παρόντος εἴσοδον αὐτῶν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καὶ εἰς τὴν νέαν κατάστασιν τῆς αἰωνιότητος. Ὁ Ἀπόστ. Πέτρος διεσαφηνίσε τοῦτο, κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς, διὰ τῆς προφητικῆς φράσεως τοῦ Ἰωήλ: «καὶ ἔσται ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις, λέγει ὁ Θεός, ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ πνεύματός μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα» (Πράξ. 2,17· πρβλ. Ἰωήλ 2,28). Εἶναι δὲ λίαν χαρακτηριστικὴ ἡ χριστιανικὴ αὐτὴ καινοδιαθηκικὴ προσθήκη τῆς φράσεως «ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις» εἰς τὴν περὶ «πνεύματος Θεοῦ» διατύπωσιν τοῦ προφήτου Ἰωήλ. Αὐτὴ ἡ ἀναφορὰ εἰς τὸ «ἐσχατον» σημαίνει ἐσχατολογικὴν ἐρμηνείαν ὅχι μόνον τῆς καθόδου τοῦ Πνεύματος ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀλλὰ καὶ τῆς νέας ἐν Πνεύματι ζωῆς τῶν πιστῶν, ὡς ζωῆς «ἐν δυνάμει Θεοῦ». Ἡ «ἐκχυσις» τοῦ Πνεύματος «ἐπὶ πᾶσαν σάρκα» καὶ ἡ ἱστορικὴ ἐμπειρία τοῦ γεγονότος τούτου ὑπὸ

83. P. EVDOKIMOV, Τὸ Ἅγιο Πνεῦμα στὴν Ὁρθόδοξη Παράδοση, σελ. 125.

τῶν πιστῶν σημαίνει σύζευξιν τῆς ἱστορίας καὶ ἐσχατολογίας ἐν τῷ γεγονότι τῆς διὰ τοῦ βαπτίσματος θεώσεως· ὁ Ἰησοῦς «τῇ δεξιᾷ ... τοῦ Θεοῦ ὑψωθείς τὴν τε ἐπαγγελίαν τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου λαβὼν παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐξέχεε τοῦτο, ὃ ὑμεῖς καὶ βλέπετε καὶ ἀκούετε» (Πράξ. 2,33).

Ἡ βιβλικὴ αὐτὴ ἀντίληψις περὶ μιᾶς ἐν Πνεύματι πραγματοποιηθείσης ἐσχατολογίας μᾶς ὁδηγεῖ συγχρόνως εἰς τὰς ρίζας τοῦ Ἰουδαϊκοῦ Χριστιανισμοῦ, ὅπου τὸ ἔσχατον δὲν ἐσήμαινε τὸ τέλος τοῦ χρόνου, ἀλλὰ τὴν ἀρχὴν μιᾶς νέας φάσεως τῆς ἱστορίας, τῆς ἱστορίας τῆς διὰ τοῦ Πνεύματος τελειώσεως καὶ θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ βάπτισμα διὰ τῆς ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν δὲν εἶναι μόνον ἐνσωμάτωσις εἰς τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, ἢ «ἐνδυσις» τοῦ Χριστοῦ (Γαλ. 3,27), ἀλλ' εἶναι καὶ πορεία ἐν χρόνῳ μετὰ τοῦ Πνεύματος. Ἡ ἀρχικὴ Ἰουδαϊκὴ Ἐκκλησία διετήρησε τὴν πεποιθήσιν τοῦ ἰδίου τοῦ Κυρίου περὶ τοῦ τέλους τῆς ἱστορίας, ὅτι εἰσέτι «οὐπω τὸ τέλος» — «τὸ ἔσχατον» (Μάρκ. 13,7), ἐν ᾧ ἀσφαλῶς τῆς «ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις» καθόδου τοῦ Ἀγίου Πνεύματος ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ «ἐπὶ πᾶσαν σάρκα»⁸⁴. Τὸ μυστήριον τοῦ βαπτίσματος ἀνακεφαλαιώνει ἐν ἑαυτῷ τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος τῆς νέας ἀνθρωπίνης ἱστορίας, τὴν χριστολογικὴν καὶ πνευματολογικὴν κατανόησιν τῆς θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου.

Ἦν αὐτὴν τὴν ἔννοιαν τὸ βάπτισμα δὲν σημαίνει μόνον τὴν εἴσοδον καὶ τὴν ἔνταξιν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν νέαν πραγματικότητα τῆς κοινωνίας τοῦ Χριστοῦ καὶ εἰς τὴν ἐσχατολογικὴν Ἐκκλησίαν, ἀλλὰ σημαίνει συγχρόνως καὶ τὴν ἐν Ἀγίῳ Πνεύματι τελείωσιν καὶ πλήρωσιν τῆς χριστιανικῆς ὑπάρξεως· «φῶτισμα καὶ λαμπρότης ἐστὶ ψυχῶν, βίου μετὰθεσις... σαρκὸς ἀπόθεσις, Πνεύματος ἀκολουθήσις, Λόγου κοινωνία, πλάσματος ἐπανόρθωσις, κατακλυσμός ἁμαρτίας, φωτὸς μετουσία, σκότους κατάλυσις... ὄχημα πρὸς Θεόν, συνεκδημία Χριστοῦ, ἔρεισμα πίστεως, νοῦ τελείωσις, κλεις οὐρανῶν βασιλείας»⁸⁵. Ἦτοι, βάπτισμα σημαίνει θέωσιν τοῦ ἀνθρώπου ἐν ἱστορικῇ καὶ ἐσχατολογικῇ σημασίᾳ⁸⁶.

Τοῦτο ἀναλυόμενον ἐκφράζει καὶ τὰς πεποιθήσεις τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, καθ' ὅσον τὸ βάπτισμα καὶ δι' αὐτοὺς δὲν σημαίνει μόνον τὴν εἴσοδον ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας καὶ δι' αὐτῆς ἐντὸς τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ τὴν ἔναρξιν ἀπὸ τοῦ παρόντος τῆς θεώσεως καὶ τῆς δοξοποιήσεως τοῦ ἀνθρώπου· «μηδεὶς οὖν νομιζέτω τὸ Βάπτισμα ἀφέσεως ἁμαρτιῶν μόνον, ἀλλὰ

84. Περὶ τῆς σχέσεως τοῦ ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐσχάτου μετὰ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος, βλ. Dom GREGORY DIX, *The Shape of the Liturgy*, London 1945, σελ. 260-263.

85. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΑΖΙΑΝΖΗΝΟΥ, Εἰς τὸ βάπτισμα, Λόγος 40, 3 (PG. 36, 361B).

86. Περὶ τῆς ἐσχατολογικῆς σπουδαιότητος τοῦ βαπτίσματος καὶ τῆς σχέσεως αὐτοῦ πρὸς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, βλ. ἡμετέραν διατριβὴν «Σχέσις παρόντος καὶ μέλλοντος...», σελ. 150-159.

καὶ υἰοθεσίας χάριν τυγχάνει»⁸⁷. Καὶ ἡ υἰοθεσία αὕτη, ὡς εἶδομεν, καὶ διὰ τὴν βιβλικὴν καὶ διὰ τὴν πατερικὴν θεολογίαν, σημαίνει θέωσιν τοῦ ἀνθρώπου⁸⁸. Διὰ τοῦ βαπτίσματος ὁ ἄνθρωπος «οὐ μόνον κολάσεως ἀπηλλάγη ... ἀλλὰ καὶ ἀνεγεννήθη ἄνωθεν... καὶ ἀπελυτρώθη καὶ ἡγιασθή καὶ εἰς υἰοθεσίαν ἠνέχθη»⁸⁹. Ἡ θεοποιητικὴ δὲ αὕτη υἰοθεσία δὲν πρέπει νὰ ἐκληφθῇ ὡς μία «κατὰ φύσιν» κατὰστασις τοῦ ἀνθρώπου, ἰδιαίτερος μετὰ τὴν πτώσιν, ἀλλ' ὡς μία νέα «κατὰ θέσιν» πραγματικότης τῆς θεώσεως· «οὐ κατὰ φύσιν ἔχεις, ἀλλὰ κατὰ θέσιν τὴν υἰοθεσίαν λαμβάνεις»⁹⁰.

Τὸ βάπτισμα, ὡς «τῆς υἰοθεσίας ἡ ρίζα»⁹¹, ὁδηγεῖ τὸν ἄνθρωπον εἰς φωτισμόν, εἰς τελείωσιν καὶ εἰς «ἀπαθανατισμόν», ἥτοι εἰς ἱστορικὴν καὶ ἐσχατολογικὴν θέωσιν· «βαπτιζόμενοι, φωτιζόμεθα· φωτιζόμενοι, υἰοποιούμεθα· υἰοποιούμενοι, τελειούμεθα· τελειούμενοι, ἀπαθανατιζόμεθα»⁹². Τὸ βάπτισμα καὶ διὰ τοὺς Πατέρας ἐπέχει θέσιν ἀνακεφαλαιωτικοῦ τῆς θείας Οἰκονομίας μυστηρίου. Δι' αὐτοῦ πραγματοποιεῖται «ἁμαρτημάτων ἄφεσις» καὶ εἴσοδος εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ἀπαρχὴ τῆς προσωπικῆς συμμετοχῆς εἰς τὴν ἐν Χριστῷ ἀνακαινίσιν καὶ «παλιγενεσία ψυχῆς», θέωσις καὶ τοῦ «παραδείσου τρυφῆς», καθ' ὅσον τὸ βάπτισμα ἐκτὸς ἀπὸ «υἰοθεσίας χάρισμα» εἶναι «ἔχημα πρὸς οὐρανὸν» καὶ «βασιλείας πρόξενον»⁹³. Πάντα δὲ τὰ ἐν τῷ παρόντι διὰ τοῦ βαπτίσματος κτώμενα σωτηριολογικὰ γεγονότα, «ἁγιασμός καὶ χάρις», τῶν ἁμαρτημάτων «ἀπαλλαγὴ», «δικαιώσεις» καὶ «ἀνακαινίσεις», ὡς καὶ «ἀναγέννησις» καὶ εἴσοδος ἀπὸ τοῦδε εἰς τὴν ζωὴν τοῦ καινοῦ αἰῶνος, πάντα ταῦτα σημαίνουν «ἀπαρχὴν τοῦ Πνεύματος»· καὶ «ἀπαρχὴ ἐστὶ ταῦτα τῶν μελλόντων ἐκείνων ἀγαθῶν»⁹⁴.

Ὁ Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, τονίζει, ἰδιαίτερος, τὰ ἀνακαινιστικὰ ἀποτελέσματα τοῦ βαπτίσματος καὶ ὅτι δι' αὐτῶν καινοποιεῖται ὁ κτιστὸς ἄνθρωπος καὶ εἰσάγεται ἀπὸ τοῦδε εἰς τὴν ὑπὲρ αἴσθησιν ζωὴν τοῦ μέλλοντος

87. ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΙΕΡΟΣΟΛΥΤΜΩΝ, Κατήχησις 20,6 (PG. 33, 1081B).

88. Βλ. σχετικῶς εἰς τὴν παροῦσαν ἐργασίαν, Κεφ. Α' § 2.

89. ΙΣΙΔΩΡΟΥ ΠΗΛΟΥΣΙΩΤΟΥ, Ἐπιστολαὶ 3,195 (PG. 78, 880C).

90. ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΙΕΡΟΣΟΛΥΤΜΩΝ, Κατήχησις 3,14 (PG. 33, 445A).

91. Βλ. ΙΟΒΙΟΥ, Περὶ σαρκώσεως, 1 (PG. 86, 3316B).

92. ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ ΑΛΕΞ., Παιδαγωγός 1,6 (PG. 8, 281A). Πρβλ. Μ. ΛΘΑΝΑΣΙΟΥ, Ἐπιστολὴ 3,1: «οὕτω γὰρ τελειούμενοι υἰοποιούμεθα καὶ ἡμεῖς ἀληθῶς» (PG. 25, 473C). Ἐπίσης Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Εἰς τὸ ἅγιον Βάπτισμα, 1: «Ἰωάννης ἐκήρυσσε βάπτισμα μετανόιας... Κύριος κηρύσσει βάπτισμα υἰοθεσίας... Ἐκεῖνο εἰσαγωγικὸν τὸ βάπτισμα· τοῦτο τελειωτικόν. Ἐκεῖνο ἁμαρτίας ἀναχώρησις· τοῦτο οἰκείωσις πρὸς Θεόν» (PG. 31, 425A).

93. ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΙΕΡΟΣΟΛΥΤΜΩΝ, Προκατήχησις, 16 (PG. 33, 360A-361A). Πρβλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΠΑΛΑΜΑ, Ὁμιλία, 16 (PG. 151, 216A).

94. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΠΑΛΑΜΑ, Αὐτόθι (PG. 151, 216C). Πρβλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Εἰς τὴν ἡμέραν τῶν Φώτων (PG. 46, 580D).

αἰῶνος⁹⁵. Ὁ δὲ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, ὁμοίως ἐτόνιζε, παλαιότερον, ὅτι τὸ Ἅγιον Πνεῦμα «θεοῖ διὰ τοῦ βαπτίσματος»⁹⁶ τὸν ἄνθρωπον καὶ καθιστᾷ αὐτὸν ἱκανὸν νὰ οἰκιοποιηθῇ τὰ σωτηριολογικὰ καὶ ἐσχατολογικὰ ἀποτελέσματα τῆς ὄντως ταύτης «τελετῆς θεογενεσίας»⁹⁷, ἐφ' ὅσον διὰ τῆς «τελετῆς» ταύτης ὁδηγεῖται ὁ ἄνθρωπος εἰς πανηγυρισμὸν τῆς «καινῆς ζωῆς».

Ἡ θεοποιητικὴ αὕτη ἐπενέργεια τοῦ βαπτίσματος ὀφείλεται, ἀσφαλῶς, εἰς τὴν ἐν τῷ μυστηρίῳ τούτῳ ἐνεργὸν παρουσίαν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, διὰ τοῦ ὁποίου τερματίζεται ὁ παλαιὸς αἰὼν καὶ ἄρχεται ὁ νέος καὶ ἐπανέρχεται ὁ ἄνθρωπος ἐκ τοῦ θανάτου καὶ τῆς φθορᾶς εἰς τὴν καινὴν ἀφθαρτοποιὸν πραγματικότητα τῶν τέκνων τῆς υἱοθεσίας καὶ τῆς θεώσεως, τῶν τέκνων τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ.

5. Ἡ θεία Εὐχαριστία καὶ τὸ «τέλος» τῆς θεώσεως.

Ὅμοιως καὶ ἡ θεία Εὐχαριστία χαρακτηρίζεται ὡς μυστήριον ἀνακεφαλαίωσεως τῆς θείας Οἰκονομίας καὶ ὡς «ἐπιτομὴ» κατανοήσεως πάντων τῶν σωτηριωδῶν γεγονότων, τῶν ὑπὸ τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ τῆς Ἐκκλησίας ἐξαγγελλομένων θαυμασίων τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ τὴν δημιουργίαν⁹⁸. Πράγματι ἐν τῇ Εὐχαριστίᾳ καὶ διὰ τῆς Εὐχαριστίας ἡ πρώτη χριστιανικὴ κοινότης κατενόησε πληρέστερον τὸ μυστήριον τοῦ προσώπου τοῦ Κυρίου της Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ἐπληροφορήθη τὴν σπουδαιότητα τῆς μεσσιανικῆς ἀποστολῆς Αὐτοῦ διὰ τὴν ζωὴν τῆς ἀνθρωπότητος. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἐν τῷ ἱστορικῷ εὐχαριστιακῷ δείπνῳ εἶναι ὁ ζῶν «ἄρτος τοῦ Θεοῦ, ὁ καταβαίνων ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καὶ ζῶν διδοὺς τῷ κόσμῳ» (Ἰωάν. 6,33), εἶναι «ὁ ἄρτος τῆς ζωῆς», ὁ ὁποῖος τρέφει πάντα «ἐρχόμενον» πρὸς Αὐτόν, καί, τελικῶς, «ἐάν τις φάγῃ ἐκ τοῦ ἄρτου ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα», «ἔχει ζωὴν αἰώνιον» (Ἰωάν. 6,35· 6,47-51).

Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ αὐτῷ μυστηρίῳ ἡ διὰ μέσου τῶν αἰώνων χριστιανικὴ κοινότης ἀποκτᾷ ἐκκλησιολογικὴν αὐτοσυνειδησίαν ὅτι εἶναι «κοινωνία τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ» (Α' Κορ. 10,16) καὶ ὅτι ἐν τῇ εὐχαριστιακῇ ταύτῃ «κοινωνίᾳ» ἀνακτᾷ τὴν σωτηριώδη «σωματικὴν» ἐνότητά της, τὴν ὁποίαν ἀπαρτίζουν ἐν χρόνῳ «οἱ πολλοὶ» (Α' Κορ. 10,17). Ἀκόμη δὲ ἐν τῇ Εὐχαριστίᾳ φανεροῦται ἱστορικῶς καὶ πάλιν ἡ «ἐνσαρκος» τοῦ Χριστοῦ παρουσία, μετὰ τὴν

95. Βλ. Γ. ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΟΥ, Ἡ περὶ θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλία, σελ. 48-49, ὅπου καὶ σχετικαὶ παραπομπαὶ εἰς τὸν Γρηγόριον Παλαμᾶν.

96. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΑΖΙΑΝΖΗΝΟΥ, Ὁμιλία 31,28 (PG. 36, 165A).

97. ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΑΡΕΟΠΑΓΙΤΟΥ, Περὶ ἐκκλησι. ἱεραρχίας 2, 3, 1 (PG. 3, 397A).

98. Πρβλ. Dom GREGORY DIX, The Shape of the Liturgy, σελ. 4.

ἀνάστασιν Αὐτοῦ, καθ' ὅσον αὕτη συνίσταται πλέον εἰς τὴν ὀργανικὴν ἐνό-
τητα τῶν «μελῶν» καὶ τῆς «κεφαλῆς» τοῦ Χριστοῦ (Α' Κορ. 6,15). Τοῦτο
σημαίνει, ἀσφαλῶς, θέωσιν ἐκάστου «μέλους». Καὶ καθ' ὅσον ἐν Χριστῷ ἐθεώ-
θη ἅπαντα ἡ ἀνθρωπίνη φύσις τὸ πρῖν, οὕτω καὶ τώρα θεοῦνται ἀκαταλήπτως
τὰ «μέλη» Αὐτοῦ καὶ μαρτυροῦν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τὴν θεοποιητικὴν παρουσίαν
τοῦ τεθνεώτος καὶ ἀναστάντος Κυρίου.

Τὸ μυστήριον τῆς θείας Εὐχαριστίας ἀνέκαθεν ἐδήλου τὴν ἐκκλησιο-
λογικὴν σύναξιν τῆς κοινότητος καὶ συνάντησιν τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας
πέραν τοῦ Κυρίου, εἰς δεῖπνον καὶ τράπεζαν μυστηριακὴν, πρὸς τελείωσιν καὶ
θέωσιν αὐτῶν. Ὁ ὅρος «εὐχαριστία», ἀσφαλῶς, δὲν ἀπαντᾷ εἰς τὰ καινοδια-
θηκικὰ κείμενα, ἀλλὰ τὸ πρῶτον ἐν Ἰγνατίῳ⁹⁹, ἐν τῇ Διδαχῇ¹⁰⁰ καὶ ἐν Ἰου-
στίνῳ τῷ Μάρτυρι¹⁰¹. Ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ, ὅμως, λίαν χαρακτηριστικῶς ἀπαν-
τῶνται οἱ ἐκκλησιολογικοὶ ὅροι «κλάσις τοῦ ἄρτου» (Πράξ. 2,42· 20,7· πρβλ.
Πράξ. 2,46· Λουκ. 24,35) καὶ «κυριακὸν δεῖπνον» (Α' Κορ. 11,20), οἱ ὁποῖοι
ἰδιαιτέρως τονίζουν τὴν ἱστορικὴν καὶ ἐσχατολογικὴν σπουδαιότητα τοῦ μυσ-
τηρίου τούτου διὰ τὴν ἐκκλησιολογικὴν καὶ ἐσχατολογικὴν τελείωσιν τοῦ
ἀνθρώπου, ἥτοι τὴν θέωσιν αὐτοῦ καὶ τὴν μετοχὴν του εἰς τὸν «δεῖπνον»
τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Ἡ εὐχαριστιακὴ σύναξις τῶν πιστῶν συνδέει ἀρρή-
κτως ἐν τῷ μυστηρίῳ τούτῳ τὸ ἱστορικὸν γεγονός τοῦ μυστικοῦ δεῖπνου τοῦ
Ἰησοῦ καὶ τῶν μαθητῶν Του (Ματθ. 26,26—29 καὶ παράλ.) μετὰ τοῦ ἐσχα-
τολογικοῦ δεῖπνου τοῦ Κυρίου ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ, ὅπου καλεῖ εἰς μετο-
χὴν τοὺς «ἐκλεκτοὺς» Αὐτοῦ (Λουκ. 14,15 ἐξ· Ματθ. 22,2 ἐξ.). Ἐν τῷ με-
ταξὺ τούτῳ διαστήματι, μεταξὺ τοῦ ἱστορικοῦ καὶ τοῦ ἐσχατολογικοῦ δεῖπνου,
διαγράφεται ἡ ἀγωνιστικὴ πορεία τῆς θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἐμμονὴν
εἰς τὴν εὐχαριστιακὴν κοινότητα καὶ μετοχὴν εἰς τὸ δεῖπνον τῆς βασιλείας
τοῦ Θεοῦ.

Τὸ γεγονός δέ, ὅτι ἀπὸ τῶν ἀποστολικῶν ἡμερῶν ἡ Ἐκκλησία συνά-
γεται πέραν τῆς «κλάσεως τοῦ ἄρτου» καὶ τοῦ «κοινοῦ ποτηρίου», εἶναι μία
διαρκὴς μαρτυρία περὶ τῆς σπουδαιότητος τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀναστάσεως
τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ διὰ τὴν ἐπικύρωσιν τῆς «διαθήκης» μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀν-
θρώπων, καὶ ἡ ὁποία διαθήκη ἀφορᾷ εἰς τὴν σωτηρίαν καὶ εἰς τὴν τελικὴν δο-
ξοποίησιν τοῦ ἀνθρώπου, ἥ τὴν θέωσιν, ὡς θὰ ἔλεγον οἱ Ἕλληνες Πατέρες. Ἡ
Εὐχαριστία, ὡς προκήρυξις τοῦ σωτηριώδους θανάτου τοῦ Χριστοῦ, προσφε-
ρομένη ἐκάστην φορὰν, φέρει τὴν μαρτυρίαν ταύτην εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ ὁδη-
εῖ τὸν ἄνθρωπον εἰς νέαν ἀντίληψιν περὶ ἱστορίας καὶ νέαν ἐρμηνείαν περ

99. ΙΓΝΑΤΙΟΥ, Πρὸς Φιλαδελφεῖς, 4 (ΒΕΠΙΕΣ, 2, σελ. 277, στ. 33)· πρὸς Σμυρ-
ναίους, 7-8 (αὐτῶν, σελ. 281, στ. 9-10 καὶ στ. 21).

100. ΔΙΔΑΧΗ, 9,1 (ΒΕΠΙΕΣ, 2, σελ. 218, στ. 10).

101. ΙΟΥΣΤΙΝΟΥ, Ἀπολογία Α' 66,1 (ΒΕΠΙΕΣ, 3, σελ. 197, στ. 29).

χρόνου καὶ περὶ ἀνθρωπίνης προσπάθειας καὶ ἀγῶνος ἐν τῷ παρόντι. Ἐκάστη Εὐχαριστία, κατὰ τὴν σύγχρονον εὐχαριστιακὴν ἐρμηνείαν τῆς ἱστορίας, σημαίνει μίαν νέαν ἐναρξιν τοῦ χρόνου τῆς σωτηρίας διὰ τὸν ἄνθρωπον¹⁰², μίαν νέαν ἀφετηρίαν τῆς λυτρώσεως αὐτοῦ καὶ τῆς θεώσεως, μετὰ ἀπὸ ἀγῶνα σκληρὸν πρὸς τὰς δαιμονιώδεις δυνάμεις τοῦ παρόντος.

Ἐπίσης, ἐν τῇ Εὐχαριστίᾳ ἔχομεν ἐκπλήρωσιν τῆς ὑπὸ τοῦ Ἡσαΐου προφητείας περὶ τοῦ ἐσχατολογικοῦ συμποσίου (Ἡσ. 25,6), διὰ τοῦ ὁποίου οἱ πιστοὶ μετέχουν καὶ τοῦ ἐσχατολογικοῦ ἄρτου τοῦ οὐρανοῦ¹⁰³. Οὗτος δὲ ὁ οὐράνιος καὶ ἐσχατολογικὸς ἄρτος διατίθεται «νῦν» ἔμπροσθεν τῶν πιστῶν μυστηριακῶς, ἀκριβῶς ὡς τότε τὸ μάννα τῆς ἐρήμου διὰ τὸν παλαιὸν Ἰσραήλ. Καὶ καθὼς ὁ λαὸς τῆς Κ. Διαθήκης ἐχορτάσθη ἀπὸ τοὺς ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ εὐλογηθέντας ἄρτους εἰς «ἐρημον τόπον» καὶ πάλιν, οὕτω καὶ τώρα ἡ ἱστορικὴ ἐρημος τῆς ἀνθρωπότητος μετατρέπεται ἐν τῷ Μυστηρίῳ εἰς εὐχαριστιακὸν δεῖπνον. Ἀκόμη, ἐν τῇ Εὐχαριστίᾳ ἐκπληροῦται καὶ ἡ ἐσχάτη προφητεία περὶ τῆς διαθέσεως «τοῦ μάννα τοῦ κεκρυμμένου» εἰς ἐκείνους οἱ ὁποῖοι ἀντιτίθενται εἰς τὰς ἐνεργείας τοῦ μεγάλου ἐσχατολογικοῦ πειρασμοῦ καὶ μάχονται μετὰ τοῦ «ἀγγέλου τῆς ἐν Περγάμῳ ἐκκλησίας» κατὰ πάσης ἐν τῇ ἱστορίᾳ παραπλανητικῆς «διδασχῆς Βαλαάμ». Εἰς ἕκαστον ἐξ αὐτῶν, λέγει ἡ Ἰωάννης προφητεία, ὡς καὶ «τῷ νικῶντι δώσω τοῦ μάννα τοῦ κεκρυμμένου καὶ δώσω αὐτῷ ψῆφον λευκὴν καὶ ἐπὶ τὴν ψῆφον ὄνομα καινὸν γεγραμμένον ὃ οὐδεὶς οἶδεν εἰ μὴ ὁ λαμβάνων» (Ἀποκ. 2,12-17). Ἡ θαυμασία αὕτη ἀποκαλυπτικὴ περιγραφὴ διαζωγραφεῖ τὴν τελευταίαν φάσιν τοῦ ἀγῶνος καὶ τὴν τελικὴν νίκην τῆς λυτρώσεως, κατὰ τὴν ὁποίαν πραγματοποιεῖται ἡ τελείωσις καὶ ἡ θέωσις τοῦ ἀνθρώπου, μετὰ ἀπὸ τὸν τελευταῖον ἐσχατολογικὸν πόλεμον, καὶ ἐπικυροῦται ἐν τῷ εὐχαριστιακῷ δείπνῳ ἡ δοξοποίησις αὐτοῦ, διὰ τοῦ «καινοῦ γεγραμμένου ὀνόματος» εἰς «ψῆφον λευκὴν» τοῦ μέλλοντος αἰῶνος¹⁰⁴.

Οὕτως, ἐκτὸς τῆς ἱστορικῆς σημασίας τῆς Εὐχαριστίας, ἔχομεν καὶ τὴν ἐσχατολογικὴν σπουδαιότητα αὐτῆς. Ἡ Εὐχαριστία δὲν εἶναι μόνον «ὕπνῳσις» ἢ βίωσις τῶν ἤδη ἐν τῇ ἱστορίᾳ πραγματοποιηθέντων σωτηριωδῶν γεγονότων, ἢ ἀκόμη ἀπλῆ εὐχαριστιακὴ πρᾶξις διὰ θαυμαστὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα συνέβησαν («σαρκί») καὶ («αἵματι») ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ἱστορίᾳ, ἀλλ' εἶναι, ἐπίσης, πρόβλεψις καὶ πρόγευσις τῶν ἀναμενομένων ἐν τῷ μέλλοντι ἐσχατολογικῶν πραγματικότητων διὰ τὴν τελείωσιν καὶ θέωσιν τοῦ ἀνθρώπου

102. Πρβλ. J. JEREMIAS, *The Eucharistic Words of Jesus*, London 1966, σελ. 164.

103. Βλ. ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, Ὑπομν. εἰς Ἡσαΐαν 25,6 (ΒΕΠΕΣ, 23, σελ. 110, στ. 26-σελ. 111, στ. 4).

104. Πρβλ. G. W. H. LAMPE, *Early Patristic Eschatology*, ἐν «Eschatology» (S. J. Th., Occasional Papers, No. 2), Edinburgh-London 1957, σελ. 22· J. N. D. KELLY, *Early Christian Doctrines*, London 1965³, σελ. 461-462.

και αἱ ὁποῖαι οὐσιαστικῶς ἐκπηγάζουν ἐκ τοῦ «ἐσχάτου» γεγονότος τῆς Παρουσίας. Ἐν τῷ εὐχαριστιακῷ χρόνῳ τοῦ μυστηρίου τὸ παρελθὸν καὶ τὸ μέλλον συναντῶνται καὶ ἀποτελοῦν τὴν παρούσαν σωτηριολογικὴν πραγματικότητα. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι ἡ Εὐχαριστία δὲν εἶναι μία ἀπλὴ θέα πρὸς τι τὸ ὁποῖον ἀναμένεται νὰ συμβῇ εἰς τὸ μέλλον, οὐδὲ μία παραμυθητικὴ «ἀνάμνησις» διὰ γεγονότα τοῦ παλαιοῦ παρελθόντος, ἀλλ' εἶναι μετοχή καὶ συνάντησις τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ μέλλοντος εἰς τὸ «νῦν» τῆς πίστεως καὶ βίωσις ὑπὸ τῶν πιστῶν τῆς παρούσης σωτηριολογικῆς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ¹⁰⁵.

Ὁ χρόνος, διὰ τῆς ἐσχατολογικῆς αὐτῆς διαστάσεως τῆς πίστεως καὶ τῆς εὐχαριστιακῆς διαθέσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἔχει ἤδη ὑπερβαθῇ καὶ τὸ «ἰδοὺ νῦν» μετὰ τοῦ «οὐπω εἰσέτι» τῆς βιβλικῆς ἐσχατολογίας εὐρίσκονται εἰς θαυμαστὴν διαλεκτικότητα ἐντὸς τοῦ παρόντος τοῦ λειτουργικοῦ χρόνου, ὅπου τὸ παρελθὸν καὶ τὸ μέλλον συνευρίσκονται καὶ πραγματοποιοῦν τὰς σωτηριώδεις ἐκείνας διὰ τὸν ἄνθρωπον διεργασίας εἰς τὴν ἐνδιάμεσον ἱστορικὴν ἐποχὴν μετὰ τοῦ θανάτου τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς μελλούσης ἐνδόξου ἐλεύσεως τοῦ Κυρίου (Α' Κορ. 11,26). Εἰς τὴν Εὐχαριστίαν, ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος ἐνοῦνται. Τὰ γεγονότα τοῦ Εὐαγγελίου καὶ αἱ προφητεῖαι τῆς Ἀποκαλύψεως πληροῦν ἄλληλα. Ἡ ἀνάμνησις τοῦ σταυροῦ καὶ τοῦ θανάτου εἶναι προτύπως καὶ πρόγευσις τῆς τελικῆς τῶν πάντων Ἀναστάσεως. Πάντα ταῦτα ἀποτελοῦν καὶ τὸ «μυστήριον τοῦ μέλλοντος» («sacramentum futuri»), τὸ ὁποῖον μᾶς ἀποκαλύπτεται ἐν τῇ Εὐχαριστίᾳ ὡς λειτουργοῦν μυστήριον καὶ ὡς «εἰκὼν» καὶ «τύπος» τῆς τῶν πάντων Ἀναστάσεως¹⁰⁶.

Ὁ ἐσχατολογικὸς οὗτος χαρακτήρ τοῦ μυστηρίου τῆς Εὐχαριστίας εἶναι ἰδιαιτέρως ἐντονος εἰς τὴν θείαν Λειτουργίαν τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου, ὅπου πλεῖσται ἀναφοραὶ εἰς τὸ γεγονὸς τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ καὶ ὅπου χρησιμοποιεῖται εὐρέως ἡ ἀποκαλυπτικὴ καὶ ἐσχατολογικὴ γλῶσσα τῶν βιβλικῶν κειμένων¹⁰⁷. Πάντα τὰ ἐσχατολογικὰ ταῦτα στοιχεῖα εὐρίσκονται εἰς ἅμεσον ἀναφορὰν πρὸς τὸ γεγονὸς τῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐλεύσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ἀναφέρονται ἀμέσως εἰς τὸ μετ' ἐλπίδος καὶ προσδοκίας ἀναμενόμενον γεγονὸς τῆς Παρουσίας, ὅπου ἡ τελείωσις τῆς δημιουργίας, ἡ ἀνακεφαλαιώσις τῶν πάντων καὶ ἡ εἴσοδος τοῦ θεωθέντος ἀνθρώπου εἰς τὴν αἰωνίαν

105. Πρβλ. Α. RICHARDSON, An Introduction to the Theology of the N. Testament, σελ. 372.

106. Γ. ΦΛΩΡΟΦΣΚΥ, Ἡ ἀνάστασις τῆς ζωῆς, ἐν «Θέματα Ὁρθοδόξου Θεολογίας», Ἀθῆναι 1973, σελ. 114.

107. Περὶ τοῦ ἐσχατολογικοῦ βιβλικοῦ ὑποβάθρου τῆς Εὐχαριστίας, βλ. ἰδιαιτέρως τὸ ἔργον τοῦ C. H. DODD, The Lord's Supper in the New Testament, ἐν Christian Worship: Studies in its History and Meaning, ed. by N. Micklem, Oxford University Press. Καὶ περὶ τῆς σχέσεως τῆς Εὐχαριστίας πρὸς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, βλ. Γ. Π. ΠΑΤΡΩΝΟΥ, Σχέσις παρόντος καὶ μέλλοντος..., σελ. 159-166.

καὶ ἀκατάληπτον ἐσχατολογικὴν δόξαν. Ἀλλ' οἱ μετέχοντες ἐν τῇ Εὐχαριστίᾳ καταξιοῦνται ἀπὸ τοῦδε τῆς αἰωνίου ἐκείνης στιγμῆς, καθ' ἣν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ λαμβάνει μυστηριακῶς ἱστορικὴν ὄντοτητα ἐν τῷ παρόντι καὶ ἀπὸ ἐσχατολογικῆ πραγματικότητος γίνεται γεγονός τῆς παρούσης ἱστορικῆς στιγμῆς¹⁰⁸.

Εἰς τὸ γεγονός τοῦτο συνεργεῖ μεγάλως ἡ δυναμικὴ παρουσία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐν τῷ μυστηρίῳ τῆς θείας Εὐχαριστίας, καθὼς ἦτο ἐνεργὸν τὸ Πνεῦμα καὶ ἐν τῇ ἱστορικῇ ζωῇ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἡ θεουργικὴ πνευματοποιήσις τοῦ μυστηρίου ἐπεκτείνεται δυναμικῶς καὶ εἰς τοὺς μετέχοντας ἐν αὐτῷ καὶ κοινωνοῦντας τοῦ «τιμίου αἵματος» καὶ τοῦ «ἁγίου σώματος» τοῦ Χριστοῦ. Οὕτως οἱ «χριστοφόροι» εἶναι συγχρόνως καὶ «πνευματοφόροι» καὶ ἐν Χριστῷ οἱ πιστοὶ εἶναι «πεπληρωμένοι» θεότητος καὶ τέλειοι ἐν τῇ θεώσει των (Κολ. 2,9-10). Αἱ γνωσταὶ πατερικαὶ ἐκφράσεις «σύσσωμος Χριστοῦ» καὶ «σύσσωμος καὶ σύναιμος Χριστοῦ» ἢ «σύσσωμος τῷ Λόγῳ»¹⁰⁹, πρέπει νὰ κατανόηθωσιν ὑπὸ τὴν εὐχαριστιακὴν¹¹⁰ καὶ τὴν πνευματολογικὴν ταύτην προϋπόθεσιν¹¹¹, πρὸς πραγμάτωσιν τῆς ἐκκλησιολογικῆς καὶ μυστηριακῆς ἐν τῷ παρόντι θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι «μετέχων ὁ ἄνθρωπος τοῦ μυστηρίου τῆς θείας Εὐχαριστίας ἐνοῦται μετὰ τῆς θεοποιοῦ σαρκὸς τοῦ Χριστοῦ καὶ καθίσταται μέτοχος τῆς ἀφθαρσίας καὶ τῆς αἰωνίου ζωῆς. Οὕτω διὰ τοῦ μυστηρίου τούτου καθίσταται ὁ ἄνθρωπος σύσσωμος Χριστοῦ. Ἡ συσσωμάτωσις αὕτη δὲν προκύπτει ὡς μηχανικόν τι ἀποτέλεσμα, ἀλλὰ προσφέρεται ὡς δῶρον τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ, τὸ ὅποῖον δέχεται ὁ ἄνθρωπος προσωπικῶς καὶ ἐλευθέρως ἐν Πνεύματι»¹¹².

Ἡ παρουσία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐν τῷ μυστηρίῳ τούτῳ καθιστᾷ καὶ πάλιν τὸ γεγονός τῆς χριστοποιήσεως τοῦ ἀνθρώπου ἱστορικῶς πραγματικὸν καὶ βέβαιον ἐν τῷ παρόντι καὶ διατηρεῖ τοῦτο ἐσχατολογικῶς ἀνοικτὸν διὰ πᾶσαν πλήρωσιν ἐν τῷ μέλλοντι. Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην κατανοοῦμεν διατὶ πλεῖστοι Πατέρες τονίζουν τὴν βαθυτάτην ἐσχατολογικὴν σημασίαν τῆς θείας Εὐχαριστίας. Ἡ κοινωνία τῶν πιστῶν ἐν τῷ μυστηρίῳ τούτῳ λαμβάνει τὴν μορφήν τοῦ ἀρραβῶνος τῆς ἀφάτου ἐκείνης καὶ μελλούσης κοινωνίας ἐν

108. Πρβλ. C. H. DODD, *The Parables of the Kingdom*, London 1935, σελ. 152.

109. Βλ. Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Κατὰ Ἀρειανῶν 2,61 (PG. 26, 277B)· ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Εἰς Ἄσμα Ἀσμάτων, 15 (PG. 44, 1112C)· ΚΥΡΙΑΛΛΟΥ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ, Κατήχησις 22, 3 (PG. 33, 1100A). Πρβλ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, Ἐκθεσις ὁρθοδ. πίστεως 4,13: «σύσσωμοι Χριστοῦ χρηματίζοντες» (PG. 94, 1153A).

110. Γ. Ι. ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΟΥ, Ἡ περὶ θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλία, σελ. 56· Γ. Π. ΠΑΤΡΩΝΟΥ, Σχέσις παρόντος καὶ μέλλοντος, σελ. 163.

111. Ρ. ΕΥΔΟΚΙΜΟΒ, Τὸ Ἅγιο Πνεῦμα, σελ. 135.

112. Γ. Ι. ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΟΥ, Ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 56.

τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ, ὅπου οἱ χριστοποιηθέντες ἐν τῷ παρόντι ἄνθρωποι λαμβάνουν τὴν πλήρη των θεωθεΐσαν τελειότητα. Καί, ἀντιστρόφως, ὁ ἐσχατολογικὸς χαρακτήρ τῆς Εὐχαριστίας διαδηλοῖ, ὅτι ἡ μέλλουσα τελείωσις τῶν πιστῶν καὶ τῆς κοινωνίας αὐτῶν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ εἶναι ἤδη πραγματικότης τοῦ παρόντος αἰῶνος ἐν τῇ εὐχαριστιακῇ αὐτῆς προϋποθέσει καὶ εἶναι ἐσχατολογικῶς ἐστραμμένη πρὸς τὸ «γενέσθαι θεὸν τὸν ἄνθρωπον».

Ὁ ἅγιος Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς κατανοεῖ τὸ μυστήριον τῆς Εὐχαριστίας ἐν τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ τῆς συζεύξεως παρόντος καὶ μέλλοντος καὶ τῆς ὁργανικῆς σχέσεως τῆς ἱστορικῆς ἐν τῷ παρόντι «συμμεθέξεως» Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου μετὰ τῆς ἐσχατολογικῆς ἐν τῷ μέλλοντι πληρώσεως τῆς θεώσεως· «διὰ δὲ τῆς ἁγίας μεταλήψεως τῶν ἀχράντων καὶ ζωοποιῶν μυστηρίων, τὴν πρὸς αὐτὸν κατὰ μέθεξιν ἐνδεχομένην δι' ὁμοιότητος κοινωνίαν τε καὶ ταυτότητα, δι' ἧς γενέσθαι Θεὸς ἐξ ἀνθρώπων καταξιοῦται ὁ ἄνθρωπος»¹¹³. Ὁμοίως καὶ ὁ Νικόλαος Καβάσιλας¹¹⁴, ὡς καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς¹¹⁵, συσχετίζουν τὸ ἐσχατολογικὸν γεγονός τῆς θεώσεως μετὰ τῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀκτίστου καὶ θεοποιῶ τοῦ μυστηρίου τῆς Εὐχαριστίας χάριτος, διὰ τῆς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τοῦδε καθίσταται σύμμορφος καὶ πρὸς τὸ δεδοξασμένον σῶμα τοῦ Κυρίου.

Ἡ ἐσχατολογικὴ αὐτὴ ἐρμηνεία τῆς θείας Εὐχαριστίας εἶναι κοινὴ εἰς τοὺς Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας καὶ πλήρως ἀποδεκτὴ καὶ ὑπὸ τῆς ἡμετέρας συγχρόνου Ὁρθοδόξου Θεολογίας¹¹⁶. Ἐχει δὲ τὰς ρίζας της εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν Κ. Διαθήκην, καθὼς καὶ εἰς τὰ ἀρχαιότερα κείμενα τῆς ἐκκλησιαστικῆς γραμματολογίας. Ὁ ἴδιος ὁ Ἰησοῦς κατὰ τὸν Μυστικὸν Δεῖπνον διεβεβαίωσεν ὅτι «οὐκέτι οὐ μὴ πίνω ἐκ τοῦ γενήματος τῆς ἀμπέλου ἕως τῆς ἡμέρας ἐκείνης ὅταν αὐτὸ πίνω καινὸν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ» (Μάρκ. 14,25). Ὁμοίως τὸ αὐτὸ ἐσχατολογικὸν στοιχεῖον ἀπηχεῖ καὶ μία ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων περὶ τοῦ Μυστηρίου διατυπώσεων ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ, εἰς παύλειον φρασεολογίαν: «ὁσάκις γὰρ ἐὰν ἐσθίητε τὸν ἄρτον τοῦτον καὶ τὸ ποτήριον πίνετε, τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου καταγγέλλετε, ἄχρις οὗ ἂν ἔλθῃ» (Α' Κορ. 11,26). Εἰς δὲ τὸ βιβλίον τῆς Διδαχῆς, εἶναι χαρακτηριστικόν, ὅτι τὰ κυριώτερα ἐσχατολογικὰ στοιχεῖα εὐρίσκονται ἐν σχέσει πρὸς τὴν Εὐχαριστίαν, καὶ θεωρεῖται αὕτη ὄχι μόνον

113. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, Μυσταγωγία (PG. 91, 704C).

114. Βλ. Χ. Γ. ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΥ, Εὐχαριστία καὶ θέωσις κατὰ τὸν Ἅγιον Μάξιμον τὸν Ὁμολογητὴν καὶ τὸν Νικόλαον Καβάσιλαν, Ἀνάτυπον, Ἀθῆναι 1974, σελ. 17.

115. Βλ. Γ. Ι. ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΟΥ, Ἡ περὶ θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλία Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, σελ. 58.

116. Ἐνδεικτικῶς βλ. Π. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΟΥ, Ἡ περὶ θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλία, σελ. 8· Μ. Α. ΣΙΩΤΟΥ, Θεία Εὐχαριστία (Αἱ περὶ θείας Εὐχαριστίας πληροφορίες τῆς Κ. Διαθήκης ὑπὸ τὸ φῶς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐρμηνείας), Ἀνάτυπον, Θεσσαλονίκη 1957, σελ. 25-26· Γ. Ι. ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΟΥ, Ἡ περὶ θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλία, σελ. 57· Γ. Π. ΠΑΤΡΩΝΟΥ, Σχέσις παρόντος καὶ μέλλοντος, σελ. 159 ἐξ. κ.ἀ.

ὡς πρᾶξις «ἀναμνήσεως» ἀλλὰ καὶ ὡς πρᾶξις προβλέψεως καὶ ἀνακεφαλαιώσεως τῶν μελλόντων γεγονότων, διὰ τὴν πραγμάτων τοῦ περὶ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς δημιουργίας θεοῦ σχεδίου¹¹⁷. Ἐπίσης εἰς τὸ ἀρχαῖον λειτουργικὸν ὕλικόν, ἡ ἔμφασις εἶναι σαφῶς ἐσχατολογικὴ διὰ τὸ μυστήριον τῆς θείας Εὐχαριστίας καὶ σχετίζεται ἀμέσως τοῦτο μὲ τὸ παρὸν τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ¹¹⁸. Ἡ μυστηριακὴ, ἐπομένως, κοινωνία δὲν εἶναι ἀπλῶς μία μυστικὴ ἐμπειρία τῶν πιστῶν ἀλλὰ καὶ ἐγκαινισμὸς τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ παρόντι.

Πάντα ταῦτα σημαίνουν, ὅτι καὶ ἡ διὰ τοῦ μυστηρίου τῆς Εὐχαριστίας πραγματοποιουμένη θέωσις τοῦ ἀνθρώπου πρέπει νὰ κατανοῇται οὐχὶ μόνον ἐν ἱστορικῇ καὶ κοινωνικῇ ἐννοίᾳ ἀλλὰ καὶ ἐσχατολογικῶς. Ἡ θέωσις ἀρχομένη ἐν τῇ παρουσίᾳ ζωῇ εἶναι ἀνοικτὴ διὰ τὴν τελείωσιν αὐτῆς πρὸς τὸ μέλλον. Ὡς δὲ ἐσχατολογικὴ πραγματικότης, ἡ θέωσις¹¹⁹ εἶναι ἐπιδεκτικὴ πάσης μελλοντικῆς πληρώσεως καὶ τελειώσεως καὶ ὡς ἐκ τούτου ἐντάσσεται εἰς τὴν οὐσίαν τῆς καθόλου θείας Οἰκονομίας. Ἡ εὐχαριστιακὴ διάστασις τῆς θεώσεως διαγράφει ἀκριβῶς τὴν πρὸς τὰ πρόσω πορείαν πρὸς πραγμάτων τῆς «θέσει» καὶ «χάριτι» ὁμοιώσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, ὥστε τελικῶς ἡ δημιουργία νὰ προσεγγίσῃ τὴν «πληρότητα» τῆς θεότητος· «...μεθ' ἧν, ὡς τέλος πάντων, ἡ τοῦ μυστηρίου μετάδοσις γίνεται μεταποιοῦσα πρὸς ἑαυτὴν καὶ ὁμοίους τῷ κατ' αἰτίαν ἀγαθῷ κατὰ χάριν καὶ μέθεξιν ἀποφαίνουσα τοὺς ἀξίως μεταλαμβάνοντας... Ὡστε καὶ αὐτοὺς δύνασθαι εἶναι τε καὶ καλεῖσθαι θέσει κατὰ τὴν χάριν θεοῦ, διὰ τὸν αὐτοὺς ὅλως πληρώσαντα ὅλον Θεὸν καὶ μηδὲν αὐτῶν τῆς αὐτοῦ παρουσίας κενὸν καταλείψαντα»¹²⁰.

Οὕτως ἡ θέωσις «νοεῖται ὡς ἡ ὑπερτάτη ἐξύψωσις τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος καὶ ὡς ἡ αἰώνια διατήρησις αὐτῆς κατενώπιον Θεοῦ»¹²¹, ἡ δὲ Εὐχαριστία ὡς «συγκεφαλαιωτικὴ» τῆς ἐξυψώσεως καὶ τελειώσεως ταύτης τοῦ ἀνθρώπου¹²². Ὁ ἄνθρωπος, «θεογέννητος» ὢν, τείνει ὀλοταχῶς «πρὸς τὴν οἰκείαν τῆς θεώσεως ἀναγωγὴν καὶ τελείωσιν»¹²³.

Ἡ ἱστορικὴ ὁμῶς καὶ ἐσχατολογικὴ αὕτη θεώρησις τῆς θεώσεως, ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ μυστήριον τῆς θείας Εὐχαριστίας, συμπληροῦται διὰ τῆς

117. F. F. BRUCE, *Eschatology in the Apostolic Fathers*, ἐν *The Heritage of the Early Church*, Roma 1973, σελ. 83.

118. Πρβλ. Dom GR. DIX, *The Shape of Liturgy*, σελ. 264.

119. Πρβλ. Π. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΟΥ, Ἡ περὶ θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλία, σελ. 18: «...ἐν ἄλλοις λόγοις ἡ θέωσις νοεῖται ἐσχατολογικῶς».

120. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Μυσταγωγία*, 21 (PG. 91, 697A).

121. Μ. Α. ΣΙΩΤΟΥ, Ἡ Καινὴ Διαθήκη περὶ τῆς σχέσεως τῶν Μυστηρίων Βαπτίσματος, Χρίσματος καὶ Θείας Εὐχαριστίας, Ἀνάτυπον, Ἀθήναι 1969, σελ. 13.

122. ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΑΡΕΟΠΑΓΙΤΟΥ, *Περὶ ἐκκλησίᾳς*, 5,3 (PG. 3, 504A).

123. ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΑΡΕΟΠΑΓΙΤΟΥ, Ἐνθ' ἄνωτ. 4,3 καὶ 6,5 (PG. 3, 485A. 536C).

σπουδαιότητα της εὐχαριστιακῆς λειτουργίας εἰς τὴν «σύμπτυξιν» τῆς Ἐκκλησίας, δι' ἧς «αἱ μερισται ἡμῶν ζῶαι» συνάγονται ἐκκλησιολογικῶς «εἰς ἐνοειδῆ θέωσιν», καὶ «κοινωνία ἐνώσεως» παρέχεται ὡς δωρεὰ εἰς τὴν ἀνθρωπότητα¹²⁴. Τὸ «ζωερὸν καὶ θεοποιὸν αἷμα» τοῦ Κυρίου¹²⁵ διαπερᾷ τὸ πλῆθος τῶν ἀνθρωπίνων προσώπων, καθ' ὅσον ταῦτα ἀποτελοῦν ἐνότητα σώματος καὶ κοινωνίαν Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, διὰ Ἰ. Χριστοῦ καὶ ἐν Ἀγ. Πνεύματι. Συγκροτεῖται, οὕτω, «σύννοδος οὐρανοῦ καὶ γῆς», κατὰ διατύπωσιν τοῦ ἱεροῦ Χρυσόστομου περὶ τῆς Εὐχαριστίας, καὶ ἡ ὁποία «σύννοδος» διαλαλεῖ τὴν συντελουμένην ἐν χρόνῳ θέωσιν τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ «μυστικὴ τράπεζα» τοῦ εὐχαριστιακοῦ δείπνου φέρει τοὺς ἀνθρώπους εἰς καθολικὴν ἐνότητα, ἐνότητα «σαρκικὴν τε καὶ πνευματικὴν»¹²⁶ καὶ ἐν τῇ ὁποίᾳ «ἐνότητι Θεοῦ καὶ ἡμῶν»¹²⁷, κατὰ θαυμαστὸν τρόπον, μυσταγωγεῖται ἡ θέωσις¹²⁸.

Ἐπὶ τοῦ ἐκκλησιολογικοῦ τούτου σημείου ἐγράφομεν παλαιότερον¹²⁹ συμπερασματικῶς: Ἡ σωτηριολογικὴ καὶ θεοποιητικὴ τοῦ μυστηρίου τῆς θείας Εὐχαριστίας ἐπενέργεια ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων ἐκφράζεται ὡς κοινὴ διδασκαλία ὑπὸ τῆς καθόλου πατερικῆς θεολογικῆς παραδόσεως καὶ τοποθετεῖται εἰς τὸ κέντρον τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησιολογίας. Ἡ Εὐχαριστία, ὡς ἡ δυναμικὴ ἐνεργοποίησις τοῦ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ διενεργουμένου γεγονότος τῆς σωτηρίας, χωρεῖ οὐσιωδῶς «εἰς σύστασιν τῆς ἡμετέρας ψυχῆς τε καὶ τοῦ σώματος» καὶ ἐπενεργεῖ «εἰς τὴν ἡμῶν οὐσίαν τε καὶ σωτηρίαν», διὰ τὴν ἐν χρόνῳ πραγματοποίησιν τῆς θεώσεως ἡμῶν, καθ' ὅσον ἀπὸ τοῦ «νῦν δι' αὐτῶν (=διὰ τῶν Τιμίων Δώρων) μετέχομεν τῆς Χριστοῦ θεότητος»¹³⁰. Οἱ πιστοί, λοιπόν, μετέχοντες τῆς «ψυχοτρόφου τραπέζης» καὶ τοῦ «ποτηρίου τῆς εὐφροσύνης», ἐνοῦνται μυστικῶς μετὰ τοῦ ἱεουργοῦντος Χριστοῦ, ὅστις κατοικεῖ «ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν» καί, ὡς ἔλεγεν ὁ ἅγιος Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής, «ζῶης θείας ποιεῖται μετάδοσιν, ἐδώδιμον ἑαυτὸν ἐργαζόμενος.., ὅτι Χρηστὸς ὁ Κύριος, ποιότητι θεία πρὸς θέωσιν μετακρινῶν τοὺς ἐσθιόντας»¹³¹.

Οὕτως ἡ θέωσις, καὶ πάλιν διὰ τῆς ἱστορικῆς καὶ ἐσχατολογικῆς αὐτῆς διαστάσεως, μᾶς παρέχει τὴν δυνατότητα κατανόησεως τῆς θείας Εὐχαριστίας ὡς μυστηρίου τοῦ παρόντος καὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος καὶ ὡς σωτηριολογικοῦ γεγονότος, τὸ ὁποῖον καταξιώνει τὴν ἱστορίαν καὶ δίδει νόημα εἰς τὴν ἐν τῷ παρόντι ἐνεργουμένην ἐσχατολογίαν.

(*Συνεχίζεται*)

124. ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΑΡΕΟΠΑΓΙΤΟΥ, Ἐνθ' ἄνωτ. 3,1 (PG. 3, 424C).

125. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, Εἰς τὴν μάρτυρα Βαρβάραν (PG. 96, 817B).

126. ΙΓΝΑΤΙΟΥ, Πρὸς Σμυρναίους 12,2 (ΒΕΠΕΣ, 2, σελ. 282, στ. 21-22).

127. ΙΓΝΑΤΙΟΥ, Αὐτόθι.

128. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΑΖΙΑΝΖΗΝΟΥ, Ὁμιλία 25,2 (PG. 35, 1200B).

129. Γ. Π. ΠΑΤΡΩΝΟΥ, Σχέσις παρόντος καὶ μέλλοντος, σελ. 162-163.

130. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, Ἑρμηνεία εἰς τὸ Ματθ. 26,28 (PG. 96, 1409C).

131. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, Ἑρμην. εἰς τὴν προσευχὴν (PG. 90, 877C).